

RESSENYES INDIVIDUALS

VILANOVA, Arnau de: *De parte operativa* (AVOMO, VIII), Fernando Salmón i Michael R. McVaugh (eds.), Barcelona: Fundació Noguera, Universitat de Barcelona, 2023.

CARMEL FERRAGUD

Universitat de València

carmel.ferragud@maux.org

A Arnau de Vilanova la vida se li va fer curta. Atesa la seua enorme ambició intel·lectual i els diversos interessos que tenia, els mèdics, científics, filosòfics i teològics, sumats als compromisos com a metge clínic i també com a avesat diplomàtic, una part no gens negligible de la seua immensa obra va quedar en un esquema mental o en uns apunts generals, que esperaven el moment oportú per ser digerits pausadament i acabar manuscrits ordenadament. Aquesta avinentesa no es va arribar a produir. Per això, quan els seus marmessors i deixebles trobaren aquests escrits a les seues cases de València i Montpeller tingueren la intenció de traure'ls a la llum de la manera que ells pensaven que al mestre li hagués agradat. Tanmateix, les dificultats per entendre realment el que Arnau tenia al cap i pretenia fer va ser un obstacle important per publicar com calia aquests fragments del seu pensament. L'obra que ens ocupa ha de ser entesa des d'aquestes consideracions.

Salmón i McVaugh, dos habituals entre els editors de textos mèdics arnaldians, han fet l'edició del *De parte operativa*, una de les obres atribuïdes a Arnau que han generat des de fa temps certa desconfiança entre els experts. Fins no fa massa, no es coneixien més que exemplars impresos de l'obra, i la seua composició i contingut feia pensar que es podia tractar d'una més de les obres apòcrifes d'Arnau. És per això que s'havia decidit que no se n'emprendria l'abordatge i possible edició fins que el projecte de les AVOMO no estigués avançat. Però tot va canviar quan en 1997 Fernando Salmón va identificar un manuscrit del segle XV a Munic que contenia un conjunt d'obres atribuïdes a Arnau, i entre altres la que ens ocupa, copiades per diverses mans. Es tracta d'una còpia que presenta tota una sèrie de problemàtiques que els autors han hagut de resoldre. Precisament, l'edició que tenim entre mans s'ha realitzat a partir d'aquest manuscrit de Munic i la primera edició impresa del text (Lió, 1504), ja que totes les posteriors semblen

venir d'aquesta prínceps. I val a dir que els problemes que ha comportat l'edició d'aquesta obra han obligat els autors a pensar i treballar el text, amb a penes 65 pàgines, de manera que el lector no es perdés en un tractat d'estructura ben complexa. L'experiència és un grau, i les decisions que han pres permeten una certa intel·ligibilitat.

L'obra formaria part d'una sèrie de textos, diguem-ne menors, eixits de la mà del metge valencià, esbossats entre 1308-1309 mentre residia a Montpeller, i que van quedar inacabats arran de la seua marxa a Sicília, de la qual no tornaria. En el manuscrit esmentat hi ha una secció dedicada a escrits arnaldians d'aquesta mena, obretes que hipotèticament els seus marmessors i deixebles s'haurien encarregat presumiblement de recollir i de fer circular, una vegada acabades per algun d'ells. Malauradament, aquesta i altres hipòtesis que s'emeten no tenen una resposta possible, ara per ara. I, tanmateix, com ja vaig explicar en una altra ressenya anterior, els estudiosos d'Arnau han arribat a un grau de coneixement i una complicitat tan estreta amb el pensament del metge-teòleg i la seua obra, que convencen amb les seues explicacions, plenes d'entusiasme, erudició i passió intel·lectual: «Se non è vero, è ben trovato».

El text que tenia en ment Arnau per a *De parte operativa* configura bona part del que els renaixentistes van editar amb aquest nom, però hi van afegir altres d'aquells més breus, fent una miscel·lània un tant singular. Així, el breu passatge introductori i el *Dolor stomachi* del final van ser sumats, quan en realitat eren dos tractats diferents. El copista no se'n va adonar i des de l'edició prínceps del segle XVI el text sempre es va reproduir d'aquesta forma. Seguint aquesta tradició, els nostres editors no han volgut segregar els textos, però sí han donat una explicació de totes tres parts: 1. L'assaig introductori sobre la finalitat de la medicina; 2. La base complexional nosològica de les malalties del cervell; 3. El text dedicat al mal d'estómac.

Arnau tenia la intenció d'oferir un estudi de patologia i de terapèutica com es feia tradicionalment, de cap als peus, i per això va començar per les malalties del cervell. Diguem que Arnau no havia fet més que començar el seu propòsit, i s'havia adonat que mai podria acabar l'obra, que, de fet, en diverses parts no deixa més que ser un grapat d'anotacions sistemàtiques o llistes que pretenia reprendre posteriorment per desenvolupar-les convenientment. És aquesta part la que constitueix el gruix del tractat i a la qual s'ha dedicat un bon esforç per entendre i explicar com Arnau la va concebre, emmirallat amb el *Cànon* d'Avicenna aparentment, però també a partir d'ací manifestant les particularitats, reptes i innovacions que el nostre metge hi va aportar.

La tercera part de l'obra, sens dubte, ha resultat un bon repte per als editors. Es tracta d'una llista de vint-i-dues frases que expliquen els tipus de mal d'estómac i la seua relació amb un procés fisiològic específic. Cal assenyalar que es tracta d'una aproximació ben original i singular. Els autors es mostren partidaris de considerar el *Dolor stomachi* com una col·lecció d'apunts basats en observacions d'Arnau sobre el dolor d'estómac, que podrien servir per identificar-los i

diferenciar-los uns dels altres. A més, per a ells la manera de fer l'abordatge de manera semblant a com ho havia fet amb les cefalees reforça la seua autoria, per la qual cosa no seria un afegit, producte d'una confusió dels primers compiladors. També els indueix a pensar que fou una obra acabada que tingué la intenció d'afegir a la general *De parte operativa*, que com hem dit es quedà en un esbós.

L'estudi de l'obra es presenta en català i en anglès, cosa que permet la seua difusió àmplia. S'adjunta una bibliografia molt exhaustiva, i tres índexs: *nominum, verborum, codicum*. Fet i fet, com sempre, disposar d'un nou volum de les AVOMO és un plaer intel·lectual; una peça més del patrimoni arnaldia, amb un estudi acurat i brillant, com ja ens tenen acostumats els seus editors. Una empresa admirable que, al ritme que va, veurem enlestida en els anys propers.

EL CERIMONIÓS, Pere: *Libro de los grandes hechos del rey Pedro el Ceremonioso*, Juan Manuel Cacho Blecua (intr.), Juan M. Perujo Melgar i Juan Manuel Cacho Blecua (trads.), Saragossa: Institución Fernando el Católico, 2023.

RAFAEL BELTRAN

Universitat de València

rafael.beltran@uv.es

El *Llibre* o *Crònica* del rei Pere el Cerimoniós (1319-1387), la més extensa i tardana de les grans Cròniques catalanes, ha sigut considerada tradicionalment com la menys «literària» o menys reeixida de les quatre, potser perquè, a més dels mèrits indubtables de les altres tres, ha sofert com a «estigma» una evident simplificació: el pecat d'haver sigut concebuda sota l'estímul confés del *Llibre dels fets* de Jaume I. La fràgil frontera entre «estímul» i «imitació» va venir molt bé a una historiografia de caire romàntic, que va fer servir la figura del model de rei exaltat en la seua crònica per explicar l'inici d'una suposada «decadència» del sistema polític medieval català, declivi que culminaria amb l'arribada dels Trastàmares.

La traducció a un castellà precís i diàfan, per part de dos bons especialistes, fa que el text pugui arribar amb tota fermança filològica a nous lectors. Juan Manuel Cacho Blecua ha estudiat a fons, entre molts altres textos narratius medievals, històrics i de ficció, l'obra de Juan Fernández de Heredia, gran mestre de Rodes, coetani del rei Cerimoniós i el més gran escriptor medieval en llengua aragonesa; mentre que Joan M. Perujo ha treballat a fons l'obra de Jaume Conesa, un dels membres més actius de la Cancelleria Reial en temps del mateix rei, traductor al català de la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne (*Històries troianes*), que Perujo ha estudiat profundament i editat (2015).

El *Llibre*, tot i que és un dels testimonis principals de la història medieval de la Corona d'Aragó, només havia sigut traduït al castellà una vegada, fa cent setanta-

cinc anys (Barcelona, 1850), per Antoni de Bofarull, que, des de la seua posició d'arxiver de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, va traduir també les cròniques de Jaume I (1848) i Ramon Muntaner (1860). Les edicions de Bofarull presentaven els textos de les cròniques a doble columna, català i castellà, amb un resum tot seguit dels fets narrats, que els clarificava, segons era habitual fer en les revisions cronístiques vuitcentistes. Ha passat més de segle i mig i els criteris han canviat i millorat, sortosament. La traducció de la crònica per part de Cacho Blecua i Perujo segueix unes normes eclèctiques: evitar la literalitat excessiva i les pretensions literàries, modular les reiteracions (com les del verb *fer* o els dítctics *dita*, *dit*), suprimir innecessàries repeticions, habituals al discurs narratiu medieval (*ciudad*, *villa*, *lugar*...), etc. (p. 151-153). La millor garantia per a tota bona traducció és el text de partida, en aquest cas l'edició publicada per l'IEC (2014) amb revisió històrica de M. T. Ferrer i Mallol i filològica de J. Bruguera, sobre el text anteriorment fixat per F. Soldevila (1971). El resultat d'aquesta traducció és, no cal dir-ho, excel·lent. La crònica es llegeix amb total claredat, sense entrebancs lingüístics, i es gaudeix, pàgina per pàgina, amb la fruïció responsable de saber que som davant d'un gran clàssic universal de la literatura historiogràfica.

El rei és conscient del seu paper en aquesta història i vol controlar els fets on puga intervenir, i alhora dominar-ne la imatge i la memòria. La «Introducció» i les riquíssimes i nombroses notes a la traducció ho expliquen a la perfecció, amb l'ajuda d'una bibliografia actualitzada, on destaquen els treballs més recents de F. M. Gimeno Blay i, sobretot, S. Cingolani, tot i que les fonts són nombrosíssimes, ben assimilades i aplicades a cada tema, motiu, fet, personatge o lloc. La primera secció, quan parla dels contextos de l'obra (p. 13-30), destaca els llibres d'educació confirmats que estigueren a l'abast del rei —«entre el *trivium* i els *auctores*»—: el *Tobias* de Vendôme, el *Doctrinale* de Villedieu i l'*Alexandreis* de Châtillon. «Las contradicciones de una imagen y la reconstrucción de un linaje» (1.3) parteix dels estudis de Sesma o Narbona, però entra en esbrinar la fortuna de sucosos detalls com ara la creació de la imatge del rei com el «del Punyale» (p. 22). La segona secció (p. 31-66) s'enfoca en l'estudi del *Llibre*: al voltant de l'autoria, s'analitza la intervenció del rei, les col·laboracions, la poètica, les possibles etapes de redacció, etc. L'ús de tòpics literaris, com quan el rei mira Mallorca amb melancolia, recorda el lament d'Alfons el Magnànim per Nàpols («Miraba de Campoviejo el rey de Aragón un día»). L'estudi del «nos majestàtic omnipresent» (2.3) permet deduir que el Cerimoniós actua com a historiador ordenant el que ha vist o el que li han contat testimonis presencials dignes de crèdit; pretén escriure un llibre d'història d'acord amb la tradició, narrar la veritat, per a la qual cosa adopta la primera persona del plural (p. 50). Un «nos» que li oferia el model del *Llibre dels fets* de Jaume I, que també era gairebé sempre testimoni, responsable i actor dels fets narrats (ho confirma la recent edició, amb importants estudis d'A. Ferrando i V. J. Escartí, PUV, 2024). El capítol sobre «El contenido y la *ordinatio*» (2.4) descriu el camí del manuscrit a la impremta, i el dedicat al sermó introductori destaca les figures de David i Lot. Per confirmar el pes de

David, es podria revisar potser la famosa escena del barber de la Unió (p. 45 i 369), que obliga a ballar ignominiosament als reis (on s'inclouen els versos populars —«Malaja qui s'anirà / encara i encara...»), i examinar-la sota la llum del David ballador, eufòric, orgullós del seu ball, però que avergonyeix Mical, la filla de Saül (*Samuel*, 6, 14-23). La tercera secció es dedica a «El rey y sus enemigos» (p. 67-113). Les marques de naixement (3.1) i la mateixa coronació «predestinada» del seu pare, el rei Benigne, auguren una representació constant com a rei idoni i elegit per la divinitat (3.2, 3.3). Sota aquest prisma, el adversaris són vençuts i la seua figura, providencial, s'erigeix per damunt del destí tràgic del seu pitjor enemic: el tirànic Pere I de Castella (3.4, 3.5).

La imatge que ens presenta aquesta magnífica i necessària traducció és, doncs, la d'un rei orgullós de pertànyer a un llinatge gloriós de reis escollits per la divinitat, que va invertir molts esforços, durant tota la seua vida, amb la finalitat d'edificar i deixar —al seu present i a la posteritat— una imatge elevada i solemne de la seua persona i del seu regnat. Des d'aquesta posteritat hem d'agrair als traductors i editors el gran treball d'investigació i divulgació fet.

VILLENA, Isabel de: *Vita Christi*, Albert G. Hauf Valls (ed.), València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2022; «Clàssics Valencians» 4.

SIMONE SARI

Universitat de Barcelona
simone.sari@ub.edu

L'edició crítica de la *Vita Christi* (VCV) d'Isabel de Villena veu la llum gràcies a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i al seu editor, Albert Hauf. En la introducció (p. XIII) s'indica que aquesta publicació s'apuntava ja com necessària l'any 1977, i malgrat que havien aparegut moltes edicions, sobretot antològiques, i traduccions a altres llengües d'ençà d'aquella sollicitud, faltava un treball de conjunt que en reconstruís la història editorial enregistant-ne les variants textuais i comentant-la profusament, dades que aquest volum finalment proporciona.

Després de la presentació de la presidenta de l'AVL, Verònica Cantó Doménech (p. IX-X), l'extensa introducció de l'editor (p. XIII-CLXXII) es desenvolupa sobre diferents temes. En el primer i segon punts, es reivindica l'autoria isabelina de la VCV, contra les especulacions que la volien atribuir a Corella, gràcies a elements textuais (p. XVI-XXII) i a la filogínia que caracteritza l'obra (p. XXII-XXVI). Al mateix temps no es posa en dubte l'activitat d'Aldonça de Montsoriu, i es confirma també, doncs, l'autoria dels paratextos atribuïbles a l'editora. Finalment, l'absència de la prova material de la requesta d'Isabel de Castella i les preguntes que en poden sorgir es resolen amb justa prudència: d'una banda no podem assegurar que tota la documentació medieval s'hagi conservat, de l'altra es

planteja la hipòtesi que la dedicatòria de l'obra sigui una invocació d'Aldonça per obtenir el patrocini reial (p. xvii-xviii).

En la tercera part es discuteix l'esperit franciscà de l'obra, començant per la biografia d'Elionor/Isabel de Villena i la seva entrada en l'orde de les clarisses (p. xxvii-xxix). Després, es comenten les característiques principals del segon orde franciscà: la pobresa, la importància de l'oració i del dejuni, el rebuig per la ciència especulativa (p. xxix-xxxv). En el quart punt el contingut narratiu de l'obra és relacionat amb el calendari litúrgic i l'ofici de les hores i, en el cinquè, es continua aquesta lectura litúrgica profunditzant en la presència d'himnes, que apareixen en els moments més solemnes o acompanyen les festes descrites en el relat (p. xlii- lvii).

En la primera part del sisè punt, sobre les referències bíbliques, es relaciona la VCV amb l'obra del bisbe Jaume Peres, que dedica a l'abadessa el seu comentari sobre el *Magnificat* (p. lvii-lxvi). En la segona es comparen les traduccions dels salms de les Pujades (Sl 119-133, caps. 6-8) amb les diferents traduccions de la Bíblia al català medieval i el comentari que en proposa Peres (p. lxvi-lxxxiii). L'editor demostra que Villena treballa autònomament, tot i una confluència en el pensament i en les traduccions coetànies, i que marca encara més la dimensió mariana del relat evangèlic respecte de les seves fons. En el punt setè (p. lxxxiii- xcix) l'editor es concentra en les citacions del *Psalterium majus*, atribuït a Bonaventura, que Villena aprofita per subratllar el sentit mariològic de la seva obra i pel seu to afectiu, introduint-lo també en la dimensió narrativa del text.

El vuitè punt s'ocupa del rol de l'homilètica. En la primera part es proporciona una mostra de les relacions de l'obra amb un sermó de Sant Bernat, probablement filtrat a través de la seva presència en la litúrgia (p. xcix). En la segona, s'analitza la representació de Magdalena i la relació que té l'obra amb l'*Homelia Origenis* (p. civ-cxiii). En la tercera, s'estudia l'episodi apòcrif de la contrició de Pere en la cova (cap. 245). L'entramat de citacions de les *meditaciones* o *soliloquis* que formen aquest episodi mostren la capacitat de l'autora per reorganitzar les fonts; a més es consideren les versions en vulgar confegides per Villena com a bones mostres de prosa afectiva.

En el punt novè es tracten els aspectes ecdòtics, incloent-hi les tres edicions antigues, el ms. Madrid, BNE 4327 (*T*) i tres edicions modernes (MIQUEL 1916-1918; ALMIÑANA & COSTA 1992; ESCARTÍ 2013). Els primers quatre subapartats tracten principalment les citacions en llatí: es mostren errors mecànics que han entrat en les edicions per mala lectura de les abreviacions (p. cxx-cxxii); per manca de control de la declinació i la flexió (p. cxxii-cxxiii); per mala separació de mots (p. cxxiii-cxxiv); per confusió sistemàtica d'altres abreviatures (p. cxxiv-cxxvii). Els subapartats 5-8 es focalitzen en la importància del testimoni *T* i en les correccions que es poden introduir gràcies a aquest i a les altres dues edicions antigues, les de 1513 (*B*) i 1527 (*C*) (p. cxxviii-cxxxiii).

En el punt desè s'ensenyen les variants lexicals més interessants que introdueixen *BCT* (p. cxxxiii-cxli), i es dona un llistat comentat dels cultismes i llatinismes

(p. CXLII-CXLV). En el punt onzè es presenten els criteris editorials (p. CXLV-CXLVII) i en el dotzè es recull la bibliografia emprada (p. CXLVII-CLXXII). El text de la VCV ocupa les p. 1-1238, al qual segueix l'edició de la part introductòria del testimoni *T* (p. 1241-1245). Al llarg del text es reproduïxen algunes de les il·lustracions de *BC*.

L'editor vindica la seva tasca en diferents punts de la introducció. El llarg procés d'edició és defensat a la p. XIII «cadascú és ben lliure d'administrar els seus moments», això hauria de justificar que alguns dels llocs web citats s'hagin visitat gairebé fa deu anys (vg. p. CXLII-CXLV) o l'esment als criteris editorials d'ENC (p. CXLVI), que no s'apliquen en aquesta edició. Fem constar, però, que un treball de revisió més atent hauria estalviat algunes errades com per exemple la referència a la n. 14 del cap. 14 (p. c), que no correspon amb el contingut indicat, o el fet que les moltes abreviacions emprades (més de 50 només en la introducció) no sempre es resolten al primer esment i, a vegades, no es desenvolupen del tot, i obliguen el lector a buscar-les en la bibliografia. Finalment, l'argument en defensa de l'ús de notes on es barregen diferents elements en lloc d'un aparat crític es basa en l'experiència de l'editor amb el *Tirant* (p. CXLVI). Aquesta és la tria sobre la qual discrepem més, sobretot comparant aquesta edició amb la de *Lo Cartoixà*, publicat per la mateixa editorial. En aquesta, de fet, hi ha un aparat triple que s'hauria hagut d'aplicar també a l'edició de la VCV i que ajudaria el lector a no saltar del text a les notes contínuament. A tall d'exemple, mirem la primera pàgina del capítol I (p. 7): la nota 1 és un error de C; la 2 un comentari a un cultisme; la 3 registra les diferents caplletres dels testimonis antics; la 4 és un comentari a una citació bíblica; la 6 comenta la glossa al text llatí; mentre que les 5, 7-12 registren variants de *BC*, les últimes dues comentades. Encara, les innombrables referències a lloc webs (molt útils sobretot quan fan referència a performances musicals de fragments litúrgics) són difícilment manejables en una edició en paper. Una versió digital, en la qual es podria modificar l'aparat seguint els criteris emprats en *Lo Cartoixà*, resoldria aquests problemes.

L'extraordinari coneixement que l'editor ha recollit en més de quaranta anys sobre els temes necessaris per comprendre l'obra de Villena en la seva totalitat són tots recollits en aquest volum, que aportarà sens dubte un gran avenç en els estudis sobre l'autora i la circulació de les *Vitae Christi* en la baixa edat mitjana. Al lector li cal però un esforç molt superior al que seria necessari per no perdre's-hi, que un retoc editorial solucionaria fàcilment: «minus ordinata inquieta sunt, ordinantur et quiescunt» (Agustí, *Confessions*, XIII, 9, 10).

BIBLIOGRAFIA

- MIQUEL (1916-1918): Isabel de Villena, *Vita Christi*, Ramon Miquel i Planas (ed.), Barcelona: Biblioteca Catalana.
- ALMIÑANA & COSTA (1992): *Vita Christi*, Josep Almiñana Vallés i Joan Costa Català (eds.), València: Ajuntament de València.

ESCARTÍ (2013): *Vita Christi*, Vicent J. Escartí (ed.), València: Institució Alfons el Magnànim.

RUIZ-RUANO, Míriam: *Vós i jo entre els antics. Fonts i influències de la literatura catalana medieval*, València: Institució Alfons el Magnànim, Centre Valencià d'Estudis i Investigació (Diputació de València), 2020; «Estudis universitaris» 173.

JOAN M. PERUJO MELGAR

Universitat d'Alacant

joanm.perujo@ua.es

L'*accessus ad auctores*, acompanyat de comentaris o glosses per a contextualitzar l'autor i els títols de referència, era pràctica habitual en l'estudi dels textos de l'antigor —en llengua original o en traducció, que també és una forma de lectura, *trasllat* i exegesi de l'obra de partida. És un mètode didàctic que s'utilitza encara en l'ensenyament universitari i en moltes publicacions, un procediment pràctic per als amants dels clàssics, però tal volta poc atractiu per als no iniciats, als quals se sol oferir vies alternatives d'accés a uns autors no sempre fàcils de pair: traduccions, edicions parcials o adaptades, versions en forma d'obra teatral, pel·lícula, còmic, cançó, videojoc o sobrets de sucre. Tot s'hi val per a fer-ne difusió, amb el benentès que el producte que reben a taula pot conservar encara el regust de l'obra original o ser una vianda insípida allunyada de l'essència primigènia.

Tot i l'afany divulgatiu, aquest recull d'estudis respon també als mecanismes de l'*accessus ad auctores*. L'autora hi denuncia un «buit» en la divulgació de la literatura catalana medieval que vol omplir amb aquest «recoregut per la literatura catalana al llarg dels segles». Un propòsit meritori però massa ambiciós, perquè en aquest cas el grau de divulgació no passa d'evitar les punyeteries del format acadèmic i exposar les explicacions en forma d'assaig en una macedònia de treballs no sempre ben combinada i que anuncia una perspectiva extremadament àmplia. Lloable en la intenció, el recorregut queda en una esprintada carrera —el repertori de clàssics tractats és bastant reduït— i no acaba de fer el paper de «divulgació» amb què es justifica aquest Premi València Nova d'assaig atorgat per la Institució Alfons el Magnànim el 2020.

El primer dels dos blocs que l'integren, «La literatura antiga en els clàssics medievals catalans», comença amb un acostament a *Lo somni* centrat en la descripció del regne infernal que hi fa Orfeu, per a la qual Metge traduí o reformulà passatges de l'*Eneida* de Virgili i de l'*Hercules furens* senequià —de les glosses de Nicholas Trivet—, combinats amb detalls de la *Commedia* de Dante. El mètode expositiu és *accessus ad auctores* en estat pur: glosses explicatives, contextualització de referents mitològics, confrontació amb les fonts per a aclarir motius o

traducció dels models escrits en llatí, sense que hi manque el reconeixement a les *auctoritates* bibliogràfiques.

No resulta tan fàcil caracteritzar de forma divulgativa un corpus com el d'Ausiàs March, i menys encara en tres breus capítols independents. En el primer, sense cap mena de preàmbul sobre les línies mestres de la complexa obra del poeta valencià —l'autora el considera encara natural de Gandia— i a partir de l'anàlisi d'un mateix motiu d'inspiració ovidiana emprat en diversos poemes, Ruiz-Ruano apunta algunes consideracions sobre la cronologia d'aquestes peces, que revelen —suggereix de manera hiperbòlica— l'«autoconsciència del poeta d'estar creant un corpus coherent» (p. 70). En el segon analitza en diverses composicions un lloc comú: la vergonya del poeta, incapaç de declarar els seus sentiments a la dama. I en el tercer ressegueix el tòpic ovidià de la condemna de la mediocritat amorosa, reprès per alguns autors del Siglo de Oro castellà imitadors de March. El lector pot fer-se la idea d'un poeta extremat, model d'amadors, autor d'una magna producció amb una gran coherència de pensament en qüestions d'amor. Un retrat robot que potser encoratjarà a llegir els versos d'un poeta universal a qui tan sols el coneix pels carrers que n'han popularitzat el nom.

Tanca el bloc un comentari de la «ficció» ordida per la Viuda Reposada per fer creure a Tirant que Carmesina li posa les banyes amb l'hortolà Lauseta. Seguint el camí marcat pels especialistes i el mateix procediment d'explanació, l'autora remarca els punts de contacte d'aquest episodi amb la *Tragèdia de Caldesa* de Corella, les *novelle* de Masuccio Salernitano i la *razó* de Bernat de Ventadorn. És una bona tria, perquè l'episodi és un dels més atractius del *Tirant* (cap. 283) i l'exegesi pot animar els lectors reticents a endinsar-s'hi de ple. Com veiem, l'element comú en aquest tast de clàssics és el comentari de fragments més o menys suggeridors que pugen ajudar el destinatari model, «tot individu amb un mínim de curiositat pel seu passat cultural» (p. 15), a assaborir els clàssics esmentats i, de retruc, aventurar-se en la lectura d'aquestes obres. Mal que bé, però, fa l'efecte que l'autora només hi ha oferit petits bocins d'un plat més suculent: la literatura antiga garbellada pels clàssics medievals catalans.

El segon bloc, «L'empremta dels medievals en la literatura contemporània», també deixa la sensació de lectura malmenjada. Com a entrant, un capítol de dubtosa divulgació sobre la visió que (es) van construir d'Ausiàs els editors de la seua obra en el s. XIX: una imatge idíl·lica que evidencia la intenció d'emmotlar la poesia de March dins el recipient del *Canzoniere* de Petrarca. Serveix d'aperitiu per a recordar que la idealització condicionà la comprensió del poeta valencià en els autors del s. XX. El fenomen és exemplificat en la influència marquianopetrarquista sobre alguns dels sonets del poemari *Sol, i de dol* de Foix, tema de dos dels estudis d'aquest segon bloc, completats amb un últim capítol sobre les concomitancies entre la *Cançó d'opòsits* de Jordi de Sant Jordi, èmul del sonet *Pace non trobo* de Petrarca, i un dels sonets del poeta de Sarrià. L'exercici no està gens malament com a *accessus*, però el lector potser acaba el llibre amb la falsa idea que Foix és l'únic creador contemporani que rebé l'herència dels clàssics catalans me-

dievals. Hi trobem a faltar una visió de més abast —el recorregut, reconeix l'autora, és «una mica impressionista»— i títols més ajustats al pìscolabis que s'hi ofereix, respecte del ric i variat menú dels clàssics en llengua catalana. Els treballs reunits semblen un refregit de l'*accessus ad auctores* seguit per la mateixa Ruiz-Ruano, però poden servir com a material d'aproximació inicial als pocs autors tractats. En definitiva, tot i reconèixer la meritòria intenció per fer abellidors els nostres clàssics, *nihil novum sub sole*.

BOVER, August: *Espill de la vida religiosa (Desitjós)*, Barcelona: Editorial Barcino, 2023; «Els Nostres Clàssics, Autors Moderns» 10.

ANNA MARIA VILLALONGA

Universitat de Barcelona

ana_villalonga@hotmail.com

L'edició crítica de l'*Espill de la vida religiosa*, més conegut com a *Desitjós*, era una comesa altament esperada, en la qual August Bover i Font ha treballat, amb una minuciositat admirable, al llarg de gran part de la seva dilatada trajectòria com a investigador. L'obra, publicada a Barcelona l'any 1515, esdevingué ben aviat una de les més editades i venudes de la literatura catalana moderna, amb traduccions a tretze llengües i més de cent trenta edicions. L'*Espill de la vida religiosa* és una novel·la, una novel·la espiritual escrita originalment en llengua catalana, «representant autòctona del gènere de la novel·la abans que el voluntarisme d'Antoni de Bofarull, amb *L'orfeneta de Menargues*, iniciés l'any 1862 el camí de superació dels segles de crisi novel·lística» (p. 24). La tasca de Bover ens permet ara apropiarnos-hi de manera rigorosa, no només gràcies a la magnífica edició del text, sinó també a l'acurat estudi introductori.

La introducció està dividida en sis apartats, que s'ocupen d'abastar la complexitat del text i de les circumstàncies que l'envolten. En el primer, «El Marc Històric», hi trobem la descripció del context en el qual va sorgir l'obra, marcada per l'influx dels impulsos renovadors en la religiositat de l'època, a l'empara de la *devotio moderna* i la tornada al diàleg directe amb Crist que tal moviment preconitzava. Bover advoca així mateix per la seva clara influència lul·liana. L'obra de Lluïl estava en voga, estesa arreu gràcies a la impremta, i representava una mirada nova, que s'avenia a la perfecció amb la voluntat que sembla posseir el misteriós autor de l'*Espill* en escriure la novel·la.

El segon apartat ens introdueix en l'apassionant qüestió del «Títol, autoria i composició del text». El títol, que es podia inscriure en la tradició dels «espills» i «miralls» —de fet es troba inserit clarament en el subgènere dels «espills exemplars»—, no resulta original i, alhora, dificulta la reconeixença de l'obra com a pertanyent al gènere novel·lesc. Tanmateix, aviat va ser coneguda amb el nom del

seu protagonista, *Desitjós*, fenomen que es va estendre ràpidament a les traduccions en les diverses llengües. Interessantíssim resulta que el contingut de l'obra, que acabem d'alinear amb els «espills exemplars», inclogui a més la consideració d'*atajo* —en castellà— tot fent referència a la drecera que proposa l'autor per conduir el protagonista a la seva destinació, la Casa de la Caritat, estalviant-se els passos previs. *L'Espill* és una novel·la breu amb voluntat de ser-ho per arribar a tothom, malgrat que existeixi el dubte de si és un text original, una adaptació d'un text més extens o una traducció.

August Bover excel·leix en la indagació al voltant de la identitat de l'autor de l'obra, encara pendent d'aclarir. Tradicionalment atribuïda al monjo del monestir de Sant Jeroni de Barcelona, fra Miquel Comalada, l'obra resta en realitat anònima. Bover, de manera extensa i profundament documentada, ens acosta a les diverses especulacions sobre l'autor, que de ben segur era un religiós, però no s'ha pogut escatir si pertanyia a l'orde dels franciscans, dels cartoixans o dels jerònims.

L'apartat tercer de la introducció ens parla de «*L'Espill de la vida religiosa*, obra dual». Bover analitza les característiques bàsiques del text, especialment en la seva condició de novel·la i per la seva doble intencionalitat. D'una banda és un llibre d'instrucció religiosa, simbòlic i espiritual. Però d'una altra té una clara voluntat d'entretenir, amb una trama novel·lesca que, segons apunta Bover, va ser fonamental per a la seva gran difusió. Les parts quarta, cinquena i sisena de la introducció tracten aspectes més tècnics, per dir-ho d'una manera planera. És a dir, «La scripta de l'edició prínceps i la llengua de l'autor», amb tot el detall dels testimonis impresos i manuscrits; «Transmissió catalana i difusió internacional (segles XVI-XIX)» i, òbviament, els «Criteris d'edició». Impressiona la llista de traduccions i la informació que l'acompanya (italià, castellà, francès, alemany, llatí, neerlandès, polonès, anglès, irlandès, ucraïnès, danès, rus, portuguès).

L'edició d'August Bover estableix per primer cop el text definitiu, prenent com a testimoni base *a* l'edició prínceps (Barcelona, 1515), segons l'exemplar conservat a la Biblioteca de Catalunya (11-V-15). En respecta tots els elements i la seva disposició. Això és: pròleg, cos del text amb els capítols sense rúbriques, ja que *a* només n'indica el número, l'oració que clou la segona part del llibre i la nota final. Bover esmena o rebutja algunes lliçons de *a* mitjançant el testimoni *b* (València, 1529), que no reproduïx directament el text de *a*, sinó que incorpora algunes innovacions de caràcter estilístic i l'esmena de certs errors aparents. L'aparat crític ens informa detalladament de cada decisió i recull així mateix anotacions manuscrites de l'exemplar de la Biblioteca de Catalunya (*a'*) i del conservat a la Biblioteca de la Universitat de València (*b'*).

El volum, molt complet, inclou diversos apèndixs, entre els quals l'«Epístola de Miquel Jeroni Cruïlles a Jerònima Eixarch», escrita en llatí, que forma part de la segona edició de *L'Espill* (València, 1529). Bover remarca el gran interès de l'epístola, «atès que ens informa sobre els orígens d'aquesta edició, ens il·lustra sobre l'ambient de la València d'aquell temps i denota una mentalitat que ja és clarament renaixentista» (p. 62). El segon apèndix detalla les edicions en altres

llengües (p. 291-325), prou extens com era fàcil de deduir de l'enorme èxit i difusió de l'*Espill*. Un tercer apèndix («Làmines») recull les portades de les diferents edicions de l'obra, procedents de biblioteques de tot Europa, perfectament detallades. I el darrer apèndix, número quatre, fa un interessantíssim recorregut pel conjunt de sistemes al·legòrics que integren el contingut del text, diríem que molt necessari per a la seva comprensió.

Una extensa bibliografia, un glossari i un índex d'autors i obres clouen el volum, una fita aconseguida, molt important per fixar l'abast de la literatura catalana moderna, i amb la qual August Bover i Font culmina amb excel·lència l'empresa de tota una vida.

SANTANACH SUÑOL, Joan: *Per abastar una estrella. Verdaguer i el «Cant de Gentil»*, Barcelona: Fragmenta, 2024.

JOSEP CAMPS ARBÓS

Universitat Oberta de Catalunya

jcampsar@uoc.edu

De fa uns anys Joan Santanach ens ha anat oferint un conjunt d'articles publicats en prestigioses revistes de l'àmbit filològic i cultural (*Els Marges*, *Caplletra*, *Ausa*, *Estudis Romànics*, *Llengua & Literatura*) que prefiguren el que ha de ser la seva edició crítica del poema *Canigó*, l'obra mestra de Jacint Verdaguer, per a Verdaguer Edicions. *Per abastar una estrella*, amb el subtítol aclaridor de *Verdaguer i el «Cant de Gentil»*, en segueix el camí. Es tracta d'un treball que ressegueix minuciosament el procés de creació de la coneguda composició —trenta-sis versos dividits en sextets que combinen octosíl·labs i tetrasíl·labs— que va acabar formant part del cant VII de *Canigó*, i que esdevé, des del punt de vista literari, el moment culminant del poema.

Per tal de contextualitzar degudament el que anirem llegint, Santanach ens exposa, d'antuvi, el procés de construcció de *Canigó*. Verdaguer va donar a llegir, per primera vegada, passatges del poema el juny de 1883 a Banyuls de la Marenda en una trobada entre escriptors de les dues bandes de la frontera que separa les terres catalanes. Hi va presentar «Lo Rosselló» i «Passatge d'Anníbal», que formaran part dels cants VI i VII, respectivament. Dos anys i mig després, el desembre de 1885, tot i que el peu d'impremta és de 1886, *Canigó* va ser publicat. Com és sabut el poema vincula els orígens de Catalunya, com a país, amb la religió cristiana: «el referent de la societat sorgida de la “reconquesta”, en què territori i cristianisme haurien format un binomi harmònic, un cop expulsats els elements pagans interns i neutralitzar el perill musulmà, s'erigeix en model, en punt de referència» (p. 27). Santanach també ens ofereix una lectura minuciosa, estrofa per estrofa, de la versió definitiva del «Cant de Gentil», que no va ser modificada

en les edicions successives de 1889 i de 1901, i que posa èmfasi en els referents romàntics de què beu Verdaguer per a crear-la.

El «Cant de Gentil» no va formar part de la primera còpia completa de *Canigó*, el manuscrit 375/2, dipositat a la Biblioteca de Catalunya. Sí que Verdaguer el va incloure a la segona còpia completa, el manuscrit 375/1, però en una versió incipient i, òbviament, a la tercera i definitiva, el manuscrit 375/4. Quant a «Cant de Gentil», Verdaguer en va dur a terme diverses redaccions, conservades en vint-i-dos autògrafs en què va assajar formes mètriques diferents i variacions sobre el contingut de la peça. Com bé s'evidencia al llarg del llibre, el «Cant de Gentil» no va ser una composició fàcil. En la seva proposta per a reconstruir-ne la gènesi, Santanach n'estableix cinc redaccions amb variants i classifica els esborranys segons el tipus d'estrofa de què va dotar-los el poeta. Un repàs sumari del contingut de les cinc versions del cant permetrà adonar-nos millor de les aportacions que es despleguen al llarg dels capítols III, IV i V de *Per abastar una estrella*.

La primera redacció segueix els patrons d'una cançó popular en què Gentil recorda la trobada inicial amb Griselda i expressa el seu enamorament; el jove cavaller respon, d'aquesta manera, a la petició de les fades que li demanen que parli de l'amor. Verdaguer enllaça, segons Santanach, amb el tòpic de la descripció de la dama adormida que és observada pel seu enamorat i que té referents en la literatura espanyola (Garcilaso de la Vega, Góngora, Bécquer) i en la catalana (Víctor Balaguer). Les redaccions segona i tercera assenyalen una evolució important, ja que el text resultant no es focalitza en la descripció de l'enamorada sinó en el conflicte de Gentil, escindit entre el compliment dels seus deures com a cavaller i el desig d'assolir l'amor que el corprèn. A la segona, escrita en quaternes, Gentil segueix una lluernia cap a la muntanya i mostra un moviment d'elevació («He pujat al Canigó / per abastar una estrella», vers d'on pren títol el llibre); a la tercera, redactada en romanç, s'hi expliciten les acusacions de covardia i traïdoria amb què la mare i la pàtria acusen el jove cavaller. Mentre que les tres primeres redaccions van ser concebudes la segona meitat de 1884 o la primera de 1885, les dues darreres, la quarta i la cinquena, van ser escrites, de manera successiva, durant la tardor de 1885. Verdaguer hi aprofita alguna de les troballes de les versions anteriors (el moviment ascendent) i en desestima d'altres (els retrets de la mare i de la pàtria) alhora que posa el focus d'atenció en la insatisfacció de Gentil per no poder assolir els seus desitjos. La quarta redacció està formada per cinc estrofes de versos decasíl·labs i hexasíl·labs. La cinquena i darrera, altrament, mostra un canvi significatiu des del punt de vista del contingut: la insatisfacció que domina Gentil no prové de l'amor humà sinó d'un desig insaciable de coneixement. Verdaguer, a més, hi assaja uns versos més breus, octosíl·labs i tetrasíl·labs, que són els que romandran a l'hora de portar el poema a la impremta.

Aquest breu repàs, de tota manera, no fa justícia a la ingent tasca realitzada per Santanach. I és que no només s'ha limitat a comentar i editar les cinc redaccions al·ludides, amb una acurada normativització ortogràfica que respecta els trets essencials de la llengua verdagueriana, sinó que en transcriu també les nombroses

variants, que serveixen per adonar-nos dels constants dubtes del poeta a l'hora de donar veu a Gentil. I, talment la cirereta del pastís, ens ofereix l'aparat crític de les diverses redaccions, no sempre fàcil de resoldre, amb les lliçons bandejades, cosa que li permet justificar els textos editats. Sobre aquesta qüestió, cal fer esment de la generositat amb què l'editorial Fragmenta ha incorporat al text la reproducció fotogràfica dels autògrafs verdaguerians emprats en l'edició, amb una lletra que no sempre és fàcil de desxifrar.

No voldríem acabar aquesta ressenya sense posar de relleu l'avenç que representa per als estudis verdaguerians aquest llibre de Santanach. El discurs descriptiu i interpretatiu permet al lector, tant l'interessat en la figura del poeta de Folgueroles com l'especialista en crítica textual, endinsar-se en l'atzarosa composició, no només del «Cant de Gentil», sinó també de *Canigó* i, al mateix temps, conèixer la manera com Verdaguer acarava el treball poètic. Tot plegat, ens fa desitjar que ben aviat pugui veure la llum la tan necessària edició crítica del magne poema èpic verdaguerià que prepara Santanach, sens dubte una de les peces cabdals de la nostra literatura.

GAZIEL: *Pláticas literarias*, Francisco Fuster (ed.), Madrid: Fundación Santander, 2024.

MANUEL LLANAS
Universitat de Vic
mllanas@uvic.cat

El 17 de maig de 1951 Gaziell escrivia a Agustí Duran i Sanpere que havia decidit inventariar i classificar la seva obra periodística fins a 1936, «bé sia per triar-la amb calma i extreure'n material per a tres o quatre volums de política, crítica literària, etc., o bé per deixar-la tan sols arreglerada i assequible als ulls d'algun possible furetejador futur del periodisme català anterior a la mort de Gaziell».¹ Aquest propòsit el va dur a elaborar, a partir d'aleshores, diferents llistats i un parell de compilacions mecanoscrites, que al capdavant no va publicar. Tampoc no es va publicar el volum amb articles seus que, un cop mort, havia projectat l'editorial Selecta per acompanyar el de l'*Obra catalana completa* (1970). Després d'aquests intents fallits, va caldre esperar una trentena d'anys perquè la producció

1. Gaziell. *Obra catalana completa*. Barcelona: Selecta, 1970, p. 1.724. Durant la seva trajectòria periodística Gaziell havia reunit en llibre, d'una banda, una àmplia selecció, en cinc volums, de les cròniques de la Guerra Gran, publicades entre 1915 i 1918 (*Diario de un estudiante en París*, *Narraciones de tierras heroicas*, *En las líneas de fuego*, *De París a Monastir* i *El año de Verdún*); i, de l'altra, les publicades sobre la posterior Conferència de Gènova, de 1922 (*El ensueño de Europa*).

periodística de l'escriptor es comencés a reunir. Obria camí, el 2003, Xavier Pericay, que amb el títol *Cuatro historias de la República* aplegava un centenar llarg d'articles gazieliens, apareguts a *La Vanguardia* entre 1931 i 1936, flanquejats amb una tria d'altres dels mateixos anys deguts a Josep Pla, Julio Camba i Chaves Nogales. El seguia Jordi Amat, que el 2013 i el 2014 editava les compilacions, ja esmentades, que havia preparat Gazieli; es tracta de *Tot s'ha perdut. El catalanisme polític entre 1922 i 1934* —articles de *La Vanguardia* i del diari madrileny *El Sol*— i de *La Barcelona de ayer. Estampas y crónicas (1919-1933)* —articles de *La Vanguardia* sobre múltiples aspectes de la capital catalana. I el 2018 Narcís Garolera agrupava a ¿*Seré yo español?* el centenar llarg d'articles que, entre 1925 i 1930, Gazieli havia donat a conèixer a *El Sol*.

Enguany s'ha afegit a la nòmina de recopiladors Francisco Fuster, professor de la Universitat de València, que ha acoblat trenta-cinc articles de Gazieli manllavant l'avantítol a què solia recórrer quan feia crítica literària. N'ha seleccionat trenta-un de literaris i els ha complementats amb quatre més de, diguem-ne, crítica artística (centrats en Murillo, Goya, Gaudí i Picasso). Alhora, els primers —procedents dels diaris *La Vanguardia* i *El Sol*— els ha dividit en tres seccions: literatura universal, literatura hispànica (de fet, espanyola) i literatura catalana.

En la primera secció —integrada per quinze articles—, predominen els dedicats a escriptors francesos (Joseph de Maistre, Stendhal, Flaubert, Anatole France, Proust i Valéry), seguits pels anglesos (Lord Byron i Chesterton) i pels russos (Tolstoi i Dostoievski) i acabant amb un representant d'altres literatures (Ibsen, Eça de Queiroz i Pirandello). Al marge de l'article, de 1928, sobre Valéry —testimoni d'una llarga devoció, que va dur Gazieli a traduir *El cementiri marí* i *Esbós d'un serpent*—² i del dedicat a Eça de Queiroz —una altra devoció seva, de qui va traduir contes en la joventut—, sobresurt la necrologia de Proust, que, publicada quatre dies després de la mort del novel·lista, converteix Gazieli en el seu primer lector català.³ Raons d'espai deuen haver impedit al compilador agregar, a aquest article, els altres dos, igualment molt rellevants, que Gazieli consagra a Proust pocs anys després.⁴

Amb l'excepció del consagrat a Cervantes, els altres set articles de la segona secció se centren en escriptors contemporanis: Eduardo Gómez de Baquero,

2. De fet, quatre anys abans Gazieli ja havia donat a conèixer un article primerenc sobre Valéry; es tracta de «De la vida literaria. El reino del espíritu», publicat a *La Vanguardia* el 28 de maig de 1924.

3. Així el qualifica Xavier Pla dins l'article «Estructura i acció. Spitzer, Curtius, i Gazieli, el primer lector català de Proust», inclòs dins el volum *Proust a Catalunya. Lectors, crítics, traductors i detractors de la Recherche* (a cura de Xavier Pla) (Barcelona: Arcàdia, 2016, p. 101-127). Cf. també Vicent Alonso, «Gazieli i Proust», dins *Les literatures catalana i francesa al llarg del segle XX*. Barcelona: PAM, 1997, p. 9-27.

4. Es tracta de «Pláticas literarias. Estructura y acción en la obra de Marcel Proust», I i II, apareguts a *La Vanguardia* el 16 i el 23 de gener de 1925.

Blasco Ibáñez, els germans Álvarez Quintero, Baroja,⁵ Azorín, Eduardo Gómez Carrillo i Gregorio Marañón. Aquest darrer, per cert, crec que hauria convingut substituir-lo per un altre, atès sobretot que Gaziell no hi pondera la vessant literària del metge i escriptor, sinó el tarannà obert a la pluralitat cultural hispànica.

Els vuit articles de la tercera secció se ceneixen a la literatura contemporània i aborden quatre poetes (Aribau, Verdaguer, Maragall i Carner⁶), un dramaturg (Guimerà), un novellista (Narcís Oller), un periodista i assagista (Miquel dels Sants Oliver) i un filòleg (Pompeu Fabra). Com en el cas del text sobre Marañón, l'article sobre Fabra hauria calgut reemplaçar-lo per un altre d'estrictament literari, com ara els que Gaziell escriu sobre Ignasi Iglésias, Joan Alcover, Carles Soldevila o Josep M. de Sagarra.

Francisco Fuster encapçala la recopilació amb una introducció que, titulada «El crítico como humanista» (p. 11-21), ofereix, de primer, una síntesi de la trajectòria biogràfica, periodística i literària de Gaziell i, tot seguit —amb alguna afirmació discutible—, una caracterització de la seva tasca com a crític literari i uns apunts finals sobre les diferents valoracions de què ha estat objecte. En resum: un llibre que feia molta falta.

PLA, Xavier: *Un cor furtiu. Vida de Josep Pla*, Barcelona: Destino, 2024.

MANUEL LLANAS

Universitat de Vic

mllanas@uvic.cat

Quantes biografies s'han donat a conèixer tan voluminoses com aquesta, de mil cinc-cents pàgines? Ben poques —o potser cap ni una. Aital extensió respon a dos factors: en primer lloc, a la magnitud del personatge, un escriptor de primera línia, autor d'una obra immensa (cent vint títols i uns set mil articles), que protagonitza una llarga trajectòria vital i intel·lectual, farcida de peripècies, contrastos, contradiccions i giragonses, i completada amb un munt d'amistats, de contactes personals i de relacions sentimentals; i en segon lloc, a l'insòlit volum de documentació conservada, especialment al Mas Pla. El biògraf, que havia dedicat la tesi doctoral a Josep Pla sense tenir-hi accés, ara ha pogut recórrer a milers i milers de documents, familiars i sobretot personals, fins ara del tot desconeguts: es

5. Gairebé vint-i-cinc anys després de publicat aquest article sobre Baroja, el 1949 Gaziell va matisar-ne i rectificar-ne alguns judicis. Cf. «Mea culpa sobre Baroja», recollit ara a Gaziell, *Obra dispersa*. PAM, 2020, p. 243-244.

6. Carner és l'escriptor català a qui Gaziell consagra més atenció; abans de 1924 —data de l'article seleccionat— en publica quatre més, no exempts tots plegats de reticències.

tracta d'un feix de textos manuscrits, d'una sèrie d'agendes i d'un vastíssim epistolari («unes trenta-cinc mil cartes, d'uns sis mil cinc-cents corresponsals»), al costat d'una rastellera infinita de papers, tirant a intrascendents (bitllets de transport, factures, targetes d'invitacions o prescripcions mèdiques) i reunits al llarg de tota la vida.

Ara sabem, per exemple, que des de l'etapa de corresponçal per Europa als anys 20, l'escriptor maldava per guardar, no tan sols els retalls dels articles publicats, sinó també els manuscrits originals. Aquesta pruija d'acumulació de paperam sembla indestruïble del seu desig, mai no manifestat explícitament, de facilitar materials a un futur biògraf. No era en tot cas, ni de bon tros, un desig desinteressat. De fet, Josep Pla —que, a partir de la primeria dels anys 50, encarrega sense èxit a tres coneguts seus que li facin una biografia— «no para d'escriure sobre ell mateix i està decidit a condicionar el lector per imposar-li una interpretació singular de la seva vida» (p. 52). Per això escau de ple que Xavier Pla retregui un aforisme de Nietzsche («Parlar molt d'un mateix és també una forma d'ocultar-se») i que, al final del llibre, es refereixi a una narració de Max Beerbohm, *L'hipòcrita santificat*, sobre un llibertí camuflat de sant virtuós. En suma, la voluntat planiana permanent de controlar la seva imatge pública ha estat una de les dificultats, i no pas de les menors, que el biògraf ha hagut d'afrontar: la de dissociar el personatge de les successives màscares amb què es va anar revestint. Una tasca que s'ajusta fidelment a la finalitat que, en un article de 1929, Armand Obiols atribuïa a les biografies: «reconstruir, lentament, el desordre exterior de l'ànima.» Tal propòsit ha obligat Xavier Pla, ara i adés, a plantejar interrogants, a disseccionar actituds i reaccions, a especular, en fi, sobre els ressorts psicològics que es poden amagar al darrere de decisions i conductes concretes.

Amb aquestes premisses, el biògraf ha dut a terme una feinada descomunal. Partint del coneixement de la vastíssima bibliografia sobre l'escriptor —referències indirectes incloses—, s'ha submergit en l'oceà documental conservat per destriari-lo (sovint deu haver experimentat l'*embarras du choix*), per contrastar-lo amb altres fonts i per falcar-hi el seguiment minuciós de la trajectòria vital i literària del personatge. El llibre està dividit en tres etapes (1897-1935, 1936-1939 i 1940-1981), la primera i la tercera de les quals exposades a través de capítols que, al seu torn, es despleguen a través d'un seguit de, diguem-ne, unitats temàtiques. Així, la primera etapa aborda —en tres franges cronològiques (1897-1919, 1920-1931 i 1932-1935)—, en primer lloc, l'entorn familiar, els anys escolars a Palafrugell i a Girona, els universitaris a Barcelona, l'amistat amb Alexandre Plana, la prehistòria literària, l'entrada en el món del periodisme o els primers llibres publicats; en segon lloc, la dècada nòmada de corresponçal per Europa, els tractes amb diferents editors o la coneixença i la relació amb Adi Enberg; i, en tercer lloc, els anys turbulents, viscuts sobretot a Madrid, de la República. La segona etapa, centrada en la guerra civil, és fruit d'un esforç singular: el de resseguir, mes per mes —i, de vegades, dia per dia—, les activitats i els incessants desplaçaments i tràfecs de Pla (molt sovint acompanyat d'Adi Enberg), per Madrid, l'Empordà

i Marsella, on fugí l'octubre de 1936 i des d'on viatja a una colla de ciutats i pobles de França, Suïssa, Espanya i Itàlia —amb una estada llarga a Roma—, fins que —ja integrat a l'Espanya franquista el setembre de 1938— arriba a Barcelona amb l'exèrcit d'ocupació, entra al diari *La Vanguardia* —esdevinguda *española*— i tot seguit l'abandona i, al capdavant, es trasllada a l'Empordà. Finalment, a la tercera etapa —desglossada en els períodes 1940-1949, 1950-1965, 1966 i 1967-1981— s'hi troben, entre molts altres aspectes, els contactes de Pla amb els serveis informatius dels aliats en la guerra mundial, l'entrada a la revista *Destino*, els atacs rebuts per part de falangistes *enragés*, la vinculació i l'estreta complicitat amb Josep M. Cruzet i l'editorial Selecta, les parelles sentimentals, els contactes amb Josep Tarradellas i el procés d'escriptura d'*El quadern gris*.

En conjunt, l'obra —farcida d'informacions fins ara ignorades o difoses només parcialment— no deixa res per verd, de manera que quan sorgeix algun episodi confús s'estiren tots els fils i no es negligeix cap indici. I constitueix una autèntica capsa de sorpreses. Tal vegada la més llampant són les prop de cent vuitanta pàgines destinades a resseguir l'activitat de l'escriptor entre el gener de 1936 i el desembre de 1939: durant el primer trimestre de 1936, la relació estreta amb Portela Valladares, els contactes sovintejats amb destacats falangistes o una entrevista amb el general Franco el 19 de febrer; des de l'octubre de 1936 a finals de 1937, la col·laboració amb el servei d'informació antirepublicana dirigit per Bertran i Musitu i les estades a París; o els vuit primers mesos de 1938, d'Itàlia estant, el mecenatge de Cambó, amb qui parteix peres i a qui acaba denunciant. Un seguit de fets, en fi, que palesen una actuació política durant la guerra civil «mancada de tota moral que no sigui l'egoisme més estricte, i sense cap escrúpol» (p. 751).

Una altra aportació més que rellevant són les set relacions sentimentals o de parella, sobre les quals es faciliten informacions molt noves i detallades: amb Mercè Costa (el 1919), amb Rosetta Lagomarsino (1922), amb Alma Herscovitz (1923-1924), amb Lilian Hirsch (1932), amb Aurora Perea (sobretot entre 1940 i 1948), amb Consuelo Robles (1949-1959) i —per descomptat i en primer lloc— amb Adi Enberg, amb la qual no queda clar, a desgrat dels esforços del biògraf, si s'hi acaba casant. De fet, la relació amb Adi Enberg —a qui coneix dins el nucli dels conspiradors macianistes a París a mitjan de la dècada de 1920, quan Pla simpatitzava amb el separatisme— s'allarga molts anys, va plena de separacions i retrobaments i és, de bon tros, intel·lectualment la més fecunda.

Altres aspectes de menor abast resulten, però, també, del màxim interès. És el cas de la preocupació permanent de Pla, des dels inicis, per l'edició i la comercialització dels seus llibres, una actitud que desmenteix de ple l'aparent apatia —una altra de les màscares— que sobre aquesta qüestió, i de portes enfora, sempre va manifestar. Com que bé he d'acabar, afegiré tan sols que el volum es publica il·lustrat amb vuitanta imatges —unes quantes difoses per primer cop— i acompanyat d'un extensíssim i indispensable índex onomàstic.

Que hi ha reserves a fer-hi, al volum? Jo n'hi faria algunes —altrament minses—, però queden sepultades, d'un banda, per la solidesa documental (al marge

de les fonts ja esmentades, la consulta de dotzenes d'arxius, fons i fundacions, públics i privats, i el recurs al testimoni oral de familiars i amics de l'escriptor); i, de l'altra, per la perspicàcia analítica exhibida. Era Josep Pla un cor furtiu? Potser sí. Però potser també un moralista escèptic, o, com el va qualificar Domènec Guansé, un moralista cínic. O l'home de les mil cares. Tant se val: el títol no fa la cosa, perquè ens trobem davant d'un gran llibre.

MATAS ROCA, Marta: *Sebastià Juan Arbó: Viure per escriure. Recepció crítica i projecció de l'obra*, Barcelona: PAM, 2024; «Textos i estudis de cultura catalana» 263.

ALBERT VENTURA

Universitat Rovira i Virgili
albert.ventura@urv.cat

Sebastià Juan Arbó (la Ràpita, 1902 - Barcelona, 1984) fou un dels principals novel·listes ebrenacs del segle xx. El volum que ens ocupa pretén posar llum en un dels aspectes que —d'entrada— semblaria allunyar-se més de l'anàlisi de la seva proposta literària, s'endinsa en la recepció i projecció de la seva obra. Amb tot, tant una cosa com l'altra tot sovint esdevenen indissociables i, en conseqüència, recollir-ne l'impacte implica entrar en alguns detalls contextuals imprescindibles.

L'autora d'aquest estudi, Marta Matas Roca, és doctora en Filologia Catalana per la Universitat Rovira i Virgili (2021) amb una tesi titulada *Sebastià Juan Arbó: De la realitat viscuda a la ficció narrativa. Anàlisi d'un desarrelament en la literatura catalana*, de la qual aquest llibre és parcialment deutor.

Un dels eixos centrals d'aquest estudi recau sobre com l'autor aterra a Barcelona, en primer lloc, i com posteriorment s'endinsa en els cenacles literaris de la capital catalana. L'adveniment republicà i la certa normalitat de la dècada de 1930 propiciarà que ell i les seves obres cobrin més protagonisme a ulls de crítics i escriptors destacats com Domènec Guansé (*Mirador*), Mario Verdaguer (*La Vanguardia*), Cèsar August Jordana (*L'Opinió*) o Rafael Tasis (*Mirador*), entre altres, tot i que no sempre van ser relacions cordials (a tall d'exemple, vegeu la p. 40). Així mateix, la crítica constata que l'obra de Juan es veu determinada per un fatalisme, per un sentiment de desesperança, mentre que els personatges que hi concorren tenen aquest conflicte intern establert en una societat dicotòmica, que es presenta d'una manera lírica i introspectiva, una qüestió que la crítica no s'està de valorar positivament.

La recerca de Matas també planteja la necessitat intrínseca d'establir paral·lelismes entre el posicionament sociolingüístic de l'autor i la seva actitud literària en els moments més propicis per a la llengua —és a dir, la república— i els manifestament hostils, com és la dictadura franquista. Així, l'autora estableix

una progressió en l'impacte i recepció que les obres de Juan Arbó tenen en els àmbits literaris i de la crítica, amb una èmfasi de relleu en les primeres obres. D'aquesta manera, es constata com aquest factor no pot ser considerat merament contextual.

Això, d'altra banda, és perfectament coherent amb la seva trajectòria i posicionament ideològic, atès que com indica Matas «No és el cas, però, d'Arbó que rebutjarà gradualment, després de publicar les seves primeres obres, qualsevol vessant ideològic esquerrà tant en l'aspecte literari com personal» (p. 22). Cal recordar que l'escriptor va ser funcionari de la Generalitat, però a diferència de molts altres —possiblement més marcats políticament— va optar per quedar-se i evitar l'exili. Això mateix —que apareix principalment a la tesi de Matas, tot i que també al llibre (p. 230 i següents, per exemple)—, juntament amb el canvi de llengua a favor del castellà, li propiciaria una màcula entre aquest col·lectiu sociopolític. Això sí, Juan va poder-se professionalitzar com a autor després de la guerra amb un seguit d'obres ubicades a Barcelona a partir de 1939.

El volum es conclou amb alguns documents en forma d'annex i l'aplec bibliogràfic que correspon a la recerca. D'altra banda, paga la pena indicar que aquest annex breu hauria de disposar d'una coherència interna més orientada al seguiment cronològic d'aquest autor i la seva literatura, la qual cosa, tanmateix, no li resta cap mena de qualitat. A això cal sumar-hi l'absència d'un índex onomàstic que, d'altra banda, fora molt útil per resseguir aspectes particulars d'una forma precisa al llarg del volum. Això, però, es contraresta amb una bibliografia àmplia i abundant que contextualitza perfectament totes i cadascuna de les informacions que l'autora aporta o indica i, a més a més, no enfosqueix la qualitat de la recerca de Matas, ben necessària per situar l'autor ebrenc en el context del segle XXI, sinó ben al contrari.

VENTURA, Albert: *Vicenç Riera Llorca: exili, memòria i classe obrera*, Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 2023; «Patrimoni Literari» 7.

ANTONI ISARCH

Universitat de Barcelona
aisarch@ub.edu

Fins avui, de Vicenç Riera Llorca hom només podia trobar-ne clàrícies en obres panoràmiques, en edicions d'epistolaris (com els de Joan Fuster, Joan Triadú o Albert Manent, entre d'altres) o bé en estudis sobre la literatura catalana d'exili. Algunes aproximacions més recents, de Glòria Casals, Montserrat Corretger o Josep Camps, s'han centrat en la faceta literària, i més específicament en la narrativa. Atesa la importància intrínseca d'aquest escriptor, cal congratular-se de l'aparició de *Vicenç Riera Llorca: exili, memòria i classe obrera*, d'Albert Ventura,

que assenyala un punt d'inflexió en tractar-se del primer assaig d'interpretació global sobre Riera Llorca després que Ventura, que li va dedicar una tesi doctoral l'any 2021, ja n'hagués donat a conèixer recerques parcials.

A banda d'un utilíssim apartat introductori (p. 11-21) en què es dona compte de l'estat de la qüestió dels estudis sobre l'autor, el llibre consta de tres blocs diferenciats. El primer, «Una semblança per a Vicenç Riera Llorca», és de caràcter biogràfic; el segon, «Literatura per a una memòria compromesa», s'endinsa en la seva producció literària, i el tercer, «Tres epistolars de la represa», ofereix un tast del cartei de Riera Llorca amb tres corresponents del període 1970-1986.

A la primera part, Ventura ressegueix el periple vital de l'autor amb un èmfasi especial en la seva «consciència proletària» (p. 27) adquirida abans de la Guerra Civil per raons d'origen familiar i laboral. Es justifica, així, l'al·lusió del títol a la classe obrera, que constitueix un dels vectors interpretatius que Ventura posa en joc a la segona part. L'estudiós documenta aspectes biogràfics poc coneguts, entre els quals podem destacar la formació cultural o la vinculació de Riera amb entitats, partits i mitjans de l'òrbita esquerrana com l'Ateneu Polytechnicum, la Unió Socialista de Catalunya o els diaris *L'Opinió* i *La Rambla*, sobretot en el període republicà. Els capítols dedicats a l'exili, entre la República Dominicana i Mèxic, són especialment interessants, amb fites com la fundació i direcció de *Pont Blau*, una de les revistes de referència de la diàspora (p. 47-51). A partir del retorn definitiu a Catalunya el 1969, el propòsit de Riera Llorca es concreta en la voluntat de «bastir un corpus novel·lístic dels anys anteriors a la guerra de 1936 i dels anys de l'exili» (p. 52). Així, les dècades dels setanta i vuitanta suposen una fase intel·lectualment productiva, concretada en projectes de diversa mena i amb col·laboracions periodístiques regulars que li asseguraven una presència pública considerable. La proximitat informativa d'aquesta primera part no és, de cap manera, un entrebanc, sinó una condició necessària per capir en tota la seva dimensió un factor cabdal: la pròpia experiència de Riera, el seu entorn sociocultural i polític i la galeria de gent que va conèixer confereixen un estatus particular a la seva obra narrativa.

La segona part, més extensa, conforma el nucli temàtic del llibre. Els apartats de més rellevància són, sens dubte, els dedicats a caracteritzar la novel·lística de Riera Llorca. Amb perspicàcia, Ventura estableix cicles narratius, fixa les dates que els emmarquen, identifica referents i influències i interpreta alguns elements de les novel·les, com els espais o els personatges (a destacar la importància de les llistes de personatges conservades en documents privats de Riera Llorca que Ventura exhuma a les p. 146-148). La tesi principal és que el barceloní va crear un complex cicle novel·lístic, amb plena consciència i seguint un «pla de treball» (p. 151), segons confessà a Albert Manent. Riera confiava que aquesta «cronologia memorial» (p. 58) fos llegida com la crònica d'un període nuclear de la vida política, social i cultural del país, evitant, però, una identificació mecanicista entre ficció i realitat. D'aquí ve l'ús de tècniques narratives diverses que accentuessin la distància entre una i altra. I a propòsit de les tècniques, convé destacar —ni que

sigui a efectes d'eventuals discussions acadèmiques— el capítol dedicat a la filiació estètica de Riera Llorca. El títol interrogatiu («El realisme: una estètica constant?») ja revela la dificultat de situar l'autor dins les coordenades del realisme. Conscient de la problemàtica terminològica i de l'ambigüitat semàntica del terme, Ventura no és concloent. Sosté que «no es pot uniformitzar a grans trets la seva estètica» (p. 105), parla d'una «adscripció impura» al realisme històric o bé assenyala que la de Riera és una proposta «heterodoxa» (p. 113) per l'afinitat amb models narratius diversos (p. 115).

Sense una anàlisi detinguda de les obres, però, no se'n pot oferir una interpretació completa. Al nostre entendre, manca per fer el pas següent: un volum complementari al que ens ocupa, centrat ja en l'hermenèutica literària, amb l'èmfasi en les peces centrals del cicle, com *Roda de malcontents*, *Fes memòria*, *Bel*, *Amb permís de l'enterramorts* o fins i tot *Tots tres surten per l'Ozama*, la qual, segons Ventura, «s'escapa completament de l'esquema creatiu posterior» (p. 94). És, doncs, aquest, un llibre contextual, una notable porta d'entrada a l'estudi de la literatura de Riera Llorca, però no n'és una anàlisi exhaustiva.

Finalment, el tercer bloc és el més deslligat del conjunt i esquerda la sensació unitària del llibre. L'accés a les missives personals sempre és una via excel·lent per conèixer un escriptor, i en aquest cas concret els «Tres epistolars de la represa» fan bona la màxima, atesa la impagable informació documental que proporcionen. Tanmateix, dins un volum que planteja sobretot perspectives d'estudi centrades en la producció literària de Riera Llorca, no queda clar quina aportació hi fan les cartes editades. Gosem suggerir que, potser, haurien fet més fortuna com a peça autònoma, contextualitzada degudament i amb uns criteris d'edició filològica clars.

Malgrat tot, l'eix argumentatiu del llibre queda a bastament demostrat: les interrelacions essencials vida-literatura permeten capir la producció literària de l'autor i ponderar-ne, així, la contribució a la cultura catalana contemporània. I per això no dubtem a concloure que el llibre d'Albert Ventura és, ara per ara, l'estudi més complet sobre l'obra narrativa d'un dels corpus novel·lístics amb més personalitat de la segona meitat del segle xx.

TORRA, Quim: *Armand Obiols, d'una fredor que crema. L'intel·lectual que es va perdre*, Barcelona: Empúries, 2024; «Biblioteca Universal» 274.

PEP SANZ DATZIRA

Universitat Autònoma de Barcelona
josep.sanz@uab.cat

La trajectòria de l'autor de la biografia ressenyada sobresurt, en l'àmbit literari, per la creació de l'editorial A Contra Vent, que entre el 2008 i el 2013 va recuperar alguns noms d'una tradició prosística rica i eclèctica, fruit d'un context històric i

cultural, als anys vint i trenta, que afavoria l'aparició de figures notables en l'àmbit d'un periodisme literàriament ambiciós. A banda d'aquesta iniciativa editorial, Quim Torra ha publicat alguns treballs dedicats a rescabalar part d'aquest llegat: *Periodisme? Permetin!: La vida i els articles d'Eugeni Xammar* (2008) i *Viatge involuntari a la Catalunya impossible. Tres periodistes oblidats i l'espectre d'Eugeni Xammar* (2009). Tenint en compte això, no es fa estrany que s'embarqués en la recerca d'una figura que ha tingut una trajectòria tan erràtica com singular: Joan Prat i Esteve, transmigrat recurrentment en el nom de ploma d'Armand Obiols.

Ara bé, la predilecció per Obiols depassa l'interès estricte per la història cultural de la Catalunya dels anys vint i trenta, o per les peripècies d'un d'aquests personatges que sembla que condensin metonímicament, en una vida, els infortunis del país, la llengua i la cultura que els ha conformat. En primer lloc, perquè Armand Obiols va estar envoltat d'una aura «d'eterna promesa» de la literatura catalana; cridat a ser el «gran poeta» de la seva generació; el «futur Goethe català», segons va llourejar-lo, optimista, Miquel Carreras (p. 111). En segon lloc, perquè la seva relació amb Mercè Rodoreda ha propiciat, de vegades, un seguit d'elucubracions i supòsits (també de recerques documentals aclaridores) sobre el paper, la importància, l'ascendència o, en alguns casos, la conducta sentimental dels implicats. I, en tercer lloc, perquè en algunes ocasions s'ha mirat de projectar tota mena d'ombres al voltant de la seva figura, especialment amb relació a la seva situació durant els anys de l'ocupació alemanya de França.¹

La biografia de Torra aprofundeix en tot el que té a veure amb aquests tres aspectes i ofereix una visió de conjunt del poeta, el crític, el periodista, l'home d'acció política, l'activista cultural, el traductor d'organismes internacionals i el company i lector privilegiat de Mercè Rodoreda. Es fa, aquest retrat exhaustiu i apassionat, partint en tot moment d'una contextualització àmplia del moment històric i cultural en què es desenvolupa l'activitat (de vegades, la inactivitat) d'Obiols: un Bartleby que viu de manera recurrent onades creatives que esberlen un temperament sovint reclòs i de vegades paralitzador.

Per estructurar aquesta narració, el llibre es divideix en dues parts que sumen vint-i-quatre capítols. La Guerra Civil talla els dos blocs, de la mateixa manera que talla la història del país: les possibilitats, les formes i la funció de la literatura i de la cultura es veuen radicalment alterades amb l'ocupació de 1939. I la vida d'Obiols experimenta, també, un trencament fulminant. La primera part comprèn un extens capítol que desglossa, en deu punts, els «Elements per bastir una teoria d'Armand Obiols». S'hi exposa un cert estat de la qüestió sobre els treballs dedicats a l'escriptor; s'hi ressegueixen els discursos que han configurat la «llegenda» (p. 29) obiolesca; s'hi explica (qüestió fonamental) què conforma l'obra d'un escriptor presumptament àgraf. S'hi apunta —més endavant, p. 286-311, s'hi

1. Vegeu Jordi Marrugat, «D'una ardor que refreda: una biografia per ressituar Armand Obiols», *Els Marges* 133 (2024), p. 123-128.

aprofundeix— que les elucubracions al voltant d'un suposat col·laboracionisme d'Obiols basat en l'etapa en què va treballar forçosament, com altres exiliats, a l'organització Todt, no tenen fonament. S'hi ressegueix, també, la seva activitat política a Catalunya, així com el compromís, des de l'exili, amb el Patronat Català de Defensa de les Víctimes del Franquisme.

I també s'introdueixen, en aquests deu punts, moltes altres qüestions que es reprenen en els capítols successius, i que resulten fonamentals per entendre no només una biografia, sinó, de fet, allò que explica aquesta vida: «moments estel·lars» de la Història que viu el biografiat. Per això els esforços per contextualitzar àmpliament algunes qüestions tenen un resultat reeixit, i el lector, que per una banda navega per un mar d'informacions detallades i d'una exhumació de material prodigiosa, per altra banda no té la sensació «d'especialitzar-se» en un personatge que faria les delícies de més d'un novel·lista, sinó que l'acompanya per alguns escenaris decisius de la història europea i de la literatura catalana del segle XX. Per exemple: les pugnes poètiques i l'articulació de la vida cultural als anys vint; l'experiència «institucional» de la Guerra Civil, que Obiols viu integrat en l'estructura de la Generalitat; les dificultats per a l'articulació d'una xarxa cultural a l'exili, o la penosíssima situació d'una França immersa en la Segona Guerra Mundial, sense oblidar, és clar, la relació continuada amb Mercè Rodoreda.

Atesa la diversitat documental de què se serveix l'autor —aquest és, al costat d'un estil àgil i elegant, un dels grans mèrits del llibre— és incompreensible que el volum no inclogui una bibliografia final, mentre que sí que inclou un utilíssim índex onomàstic. S'entén que es tracta d'una edició divulgativa, que ha optat per prescindir de notes al peu (se n'utilitzen puntualment) i, sovint, de les indicacions bibliogràfiques exactes (en alguns casos s'indiquen de manera integrada, i en altres casos s'obvia la font d'on provenen), però ja costa més d'entendre que s'hagi escamotejat al lector una bibliografia final exhaustiva.

«Un biògraf [...] no ha de donar-nos una teoria de l'ànima sinó, a tot estirar, elements per a bastir una teoria de l'home; ha de reconstruir, lentament, el desordre exterior de l'ànima. Gairebé com un novel·lista.» (p. 12) No sembla exagerat pensar que la reflexió que publicava Obiols a *La Nau* el gener de 1929 hagi servit de divisa a l'autor, que l'ha escollida per encapçalar el llibre. Potser hi ha pocs biògrafs que, submergint-se en el llegat del seu biografiat, hagin trobat una exposició tan clara del parer del seu personatge pel que fa a les possibilitats i les mancances del gènere. En aquest cas, Torra les ha seguides de ben a prop: tal com desenvolupa Obiols en el mateix article, aquí s'ofereix una visió de l'*Homo biographicus*: aquell personatge que pot explicar-se a partir de tot allò que ell mateix, o els seus contemporanis, van explicar. Si és veritat que aquest *Homo biographicus*, «captat pel procediment més sever, no pot ésser sinó una ombra llastimosa del seu *Homo sapiens* remot» (p. 11), l'ombra que aquí n'ha resultat és la més lluminosa, fins ara, per conèixer Obiols. Ho és perquè Torra defuig, en aquest llibre, l'èpica i el melodrama: no hi ha un heroi, ni un màrtir, ni una eterna promesa ni un geni incomprès. Si Obiols reclamava la reconstrucció «del desordre

exterior de l'ànima», aquí s'examina cada peça a la llum de la Història, que de vegades també es mostra «desordenada» i, de vegades, bestial.

BACARDÍ, Montserrat: *La veritat literària de Teresa Pàmies*, Vic: Eumo Editorial, 2023.

LARA ESTANY FREIRE

Universitat Autònoma de Barcelona

Lara.Estany@uab.cat

Teresa Pàmies és una de les grans escriptores de la literatura catalana del segle xx, i la seva obra és considerada un testimoni viu de la guerra civil i de l'exili, tal com ella mateixa afirma: «em considero escriptora testimonial, no sols de les vivències individuals sinó del capteniment de la meua generació en l'època que ens tocà viure» (PÀMIES 2002b: 67). Aquest volum és un relat extraordinari, detallat i documentat, del viatge d'anada i tornada de Pàmies, des de la marxa a l'exili el 1939, guiada per uns fermes ideals marxistes, fins als anys en què va portar a terme la major part de la seva extensa activitat literària, ja establerta a Barcelona, a partir del 1971.

El llibre consta de diversos capítols que articulen, cronològicament, les diverses etapes de la seva vida. El primer capítol parla dels orígens a Balaguer, lloc de naixement, i de la vida de Pàmies a la capital noguerina fins a l'inici de la guerra: la precària formació durant la infantesa, la influència de la figura paterna, el pas per l'Orfeó Balaguerí, mentre feia els primers passos cap a la «camaraderia i la incipient militància» (p. 28), i el primer contacte amb el marxisme. En el segon, Montserrat Bacardí explica com van ser els anys de la guerra per a l'escriptora, la família i els camarades i amics, en tant que, des d'un bon començament, va ser representant del PSUC i les JSUC, als quals s'havia inscrit amb el seu pare. Instal·lada a Barcelona, i experimentant un ascens imparable dins la jerarquia de l'organització a mesura que avançava la guerra, se'ns presenta una Teresa Pàmies jove, combativa, idealista i obstinada. Des del càrrec de secretària a les JSUC (i des del 1937, membre del comitè executiu, com a responsable de «Premsa i Propaganda») fins a la participació en l'Aliança Nacional de la Dona Jove, l'activisme polític de Pàmies és latent en el context del conflicte bèl·lic i marcarà la seva trajectòria vital, professional i intel·lectual en endavant. Rebla el capítol el festeig amb Gregori López Raimundo i l'entrada a Barcelona de les tropes franquistes, el 26 de gener de 1939, motiu pel qual va veure's obligada a fugir.

El tercer capítol tracta la primera parada de l'exili a França, on Pàmies va reunir-se amb el pare i dos germans i va malviure un temps en un camp de refugiats fins que membres de les JSUC, entre els quals hi havia López Raimundo, van decidir rescatar els dirigents de l'organització per reprendre la lluita. Des d'allà,

des de França, Pàmies va seguir treballant per a la resistència, i, després d'una breu estada a la presó, el partit va aconseguir-li un «passi per embarcar-se amb destí a Santo Domingo» (p. 79). El quart capítol fa referència al viatge a Amèrica, en vaixell i en unes condicions lamentables, al costat de molts companys del partit i expatriats que fugien de la dictadura. Gràcies a la seva xarxa de contactes, Pàmies va traslladar-se a Cuba el 1940 i, al cap de mig any, va viatjar a Mèxic, país que en pocs anys va acollir molts republicans espanyols vençuts. En aquells anys va estudiar periodisme a la Universitat Femenina i va mantenir un perfil baix, per bé que no es va desentendre del tot de les seves funcions. Tot i que va tornar a trobar-se amb López Raimundo, durant aquella època va entrar en escena el membre de les JSU i del PCE Fèlix Barriga, amb qui va tenir el primer fill l'any 1946.

El cinquè capítol tracta el trasllat a Belgrad el 1947, «el retorn» a Europa, a una ciutat on acostumaven a refugiar-se «proscrits i exiliats comunistes» (p. 111), i que Pàmies va relatar anys després a *Gent del meu exili*. Va ser en aquest període que va iniciar l'activitat com a redactora i locutora de ràdio i, en cosa d'un any, el partit va preparar-li els bitllets per mudar-se a Praga, capital socialista des del 1948, que, altrament, va convertir-se en «el centre de l'exili marxista derivat de la Guerra Civil» (p. 119) a Europa. En aquella zona, tal com relata Bacardí al sisè capítol, les colònies comunistes exiliades vivien sota el rígid control dels règims totalitaris instaurats per sicaris de Stalin. Pàmies va prosseguir la feina de locutora a la ràdio, molt controlada pels dirigents i regida per unes consignes molt estrictes, i a banda va convertir-se en traductora i intèrpret al servei del partit. Al llarg dels dotze anys en què va romandre a Praga la família va créixer —va tenir dos fills més amb Barriga i un quart amb López Raimundo—, i Pàmies va combinar l'estudi i la pràctica del periodisme militant amb altres tasques per viure. El món, mentrestant, va començar a experimentar una desestalinització; i és així com el 1959 l'escriptora va decidir marxar a París amb el cinquè fill, en Sergi.

El setè capítol narra les vivències de Pàmies a París, durant dotze anys, on va viure de les seves habilitats com a modista, va reprendre l'activitat com a periodista escrita, «en castellà i en català, gairebé abandonada des que havia dirigit *Juliol*, en plena guerra» (p. 184), i, també, va redescobrir la «veritable vocació»: l'escriptura. En aquella etapa va viure una autèntica transformació ideològica, en tant que va començar a separar-se de la política corporativa, tot i que «no pas de la participativa» (p. 205). La darrera part del volum, més extensa, atès que ocupa tres dècades (anys setanta, vuitanta i noranta), se centra en el retorn a Barcelona. L'autora ja començava a ser coneguda literàriament a Catalunya, atès que el 1971 va obtenir el premi Josep Pla per una de les seves obres més reconegudes, *Testament a Praga* —escrita en col·laboració amb el seu pare—, que havia enviat un any abans per correu encara des de l'exili. El vuitè capítol passa a centrar-se en l'activitat de Pàmies com a escriptora, traductora i periodista als anys setanta, fent una parada en la censura que —encara en les darreries de la dictadura— va haver de patir la seva obra. Bacardí descriu els anys vuitanta i noranta com «els més

estables de la convulsa vida de Teresa Pàmies» (p. 347). Convertida en escriptora reputada des de feia temps, i guanyadora de nombrosos premis i guardons, mai no va deixar d'escriure. *La veritat literària de Teresa Pàmies* és, sens dubte, una obra de consulta per a tot aquell qui vulgui conèixer les vicissituds d'un segle convuls per mitjà de la vida d'una dona que va guiar-se pels seus ideals i que, malgrat tot, va acabar sent reconeguda per aquelles vivències i per la immensa capacitat de reflectir-les en un paper.

ALABAJOS, Pau: *Vicent Andrés Estellés. La veu d'un poble*, València: Sembra Llibres, 2024; «No-ficció» 73.

IRENE MIRA-NAVARRO

Universitat d'Alacant

irene.mira@ua.es

Vicent Andrés Estellés és conegut arreu com «el poeta del poble», una consideració gens gratuïta si atenem la seua obra i l'objectiu del seu projecte poètic. Els versos cèlebres que resen amb solemnitat «assumiràs la veu d'un poble» han estat la clau de volta per a situar el poeta de Burjassot al cim d'una manera de fer poesia que bascula entre les referències del món clàssic i el ritme popular, el segle d'or i l'atenció a la quotidianitat, el vers narratiu i els més delicats sonets. El tractament humà dels grans temes de la literatura i un estil transparent i cuidat han fet que la poesia de Vicent Andrés Estellés circule amb una popularitat extraordinària entre cançons, samarretes i versos d'altres poetes. No obstant això, encara ens calia una biografia que acompanyara la poesia estellesiana entre el gran públic. I aquest és, doncs, l'objectiu de *Vicent Andrés Estellés. La veu d'un poble*. Pau Alabajos ens ofereix una peça més del projecte de biografies de figures clau de la cultura catalana per al gran públic encetat per Sembra Llibres. Miquel Martí i Pol, Montserrat Roig, Vicent Torrent, Ovidi Montllor, Manuel de Pedrolo i ara Vicent Andrés Estellés configuren tot un estol de referents, la vida i l'obra dels quals basteix les bases de la nostra cultura en l'actualitat.

D'entrada, però, cal advertir que qui busque una recerca biogràfica minuciosa de la vida del poeta de Burjassot no trobarà en aquesta obra el seu desig satisfet, ja que la intenció de la biografia que ha confeccionat Pau Alabajos és oferir una panoràmica ben travada de les principals fites vitals de l'autor de *Llibre de meravelles*, algunes de les quals poden resultar conegudes però que mapegen amb claredat la figura del poeta de Burjassot. Aquest treball arriba per bastir un relat que ens permeta passejar pels episodis professionals i personals principals del poeta: l'amor, les morts familiars, el treball de periodista, els premis literaris, la por i el compromís polític. El llibre s'estructura en setze capítols, cadascun dels quals rep el títol d'un indret clau de la vida de Vicent Andrés Estellés i va acompanyat de la

reproducció de diversos poemes vinculats a aquests llocs —potser una mica extensos en algun cas— i a les experiències que hi visqué. A més, el final de l'obra es tanca amb un apèndix fotogràfic que recull imatges des de la infantesa fins a records amb amics en l'edat adulta d'Estellés.

L'obra s'enceta amb un capítol dedicat a Alginet i als Sopars Estellés, que des de 2010 se celebren arreu dels Països Catalans gràcies a l'impuls de Josep Lozano. L'autor de la biografia, ara en posició de cantautor, fa emergir la seua veu en primera persona per convidar el públic a acompanyar-lo per les pàgines i la trajectòria del poeta.

Com no podia ser d'una altra manera, Burjassot és el tret de partida de la narració biogràfica, i en el capítol que l'autor li dedica explica episodis de la infantesa del poeta, com ara el paper de la família del jove Estellés, l'esclat de la guerra o la figura de Juli Llopis com a proporcionador de lectures de l'incipient poeta. Posteriorment, València és el segon node central de la vida d'Estellés, i l'autor perfila el Cap i Casal com el lloc on el poeta troba i viu l'amor d'Isabel Lorente, que reflecteix amb poemes. El quart lloc per excel·lència referit per Alabajos és Tarragona i l'episodi del trasllat de les despulles del rei Jaume I l'any 1952 quan tornaven des de la capital tarragonina al Monestir de Poblet, que el jove Estellés cobrí en qualitat de periodista. En aquest capítol, a més, Alabajos recull el fet que determinà l'escriptura en català del poeta de Burjassot, que va ser l'assistència a la presentació del *Diccionari català-valencià-balear* el 1951 a l'Ajuntament de València.

Unes pàgines més avant, el fil del compromís social i nacional del poeta és explorat en altres capítols, com el dedicat a Carlet, en què es fa referència a alguns incidents amb la censura. No obstant això, en capítols com el dedicat a Mallorca, l'autor retorna a la cara més personal del poeta i explica els vincles dels Estellés-Lorente amb l'illa i la passió del poeta per la mar. Amb un estil particularment marcat per la professió de músic d'Alabajos es plantegen els capítols dedicats a Alcoi i a Roma, en què plana l'ombra d'Ovidi Montllor i s'hi explica el paper de l'artista alcoià en el procés de popularització d'Estellés a través de la cançó i de la profunda amistat que els unia. I és que per als amics del poeta també hi ha un capítol que sobrevola Sueca i la relació amb Joan Fuster. Aquesta secció, encara que és interessant perquè ajuda a entendre els vincles intel·lectuals de Vicent Andrés Estellés, potser resultaria més proveïda si s'hi hagués aprofundit més, com també en l'operació de publicació de l'obra poètica de l'autor i les accions de Joan Fuster per fer-ho possible.

No obstant això, potser una de les seccions més curioses és la dedicada a Londres i al treball d'Estellés com a redactor en cap de diari que viatjava arreu d'Europa. El capítol se centra en l'admiració que el Retaule del Centenar de la Ploma despertà en el poeta i en el ressò que les experiències europees deixaren en la seua obra en vers. La part final del llibre transita entre Gandia, Beniarjó, el Perelló i Benimodo, quatre llocs fonamentals per a la vida i l'obra del poeta. En cadascun d'aquests indrets Alabajos situa esdeveniments concrets, com el Premi Ausiàs March de Gandia i les peripècies del llibre que el jurat va premiar a Este-

llés, el lligam del poeta amb Ausiàs March i la vila de Beniarjó, el Perelló —«al cor mateix de l'antiga sucronense»— com a escenari d'escriptura de *Mural del País Valencià*, i Benimodo com a lloc de retir i de pau de la família Estellés-Lorente en els cruels anys de l'anomenada Transició. El llibre es tanca amb un capítol-epíleg en què la veu d'Alabajos torna a emergir i retorna als Sopars Estellés i al poeta com a figura pública que recorregué el País Valencià, si més no poèticament, per a espargir un clam d'esperança i futur per al territori.

Aquesta biografia, doncs, de lectura amable i plaent, pretén facilitar el coneixement d'una de les personalitats clau del País Valencià contemporani. El llibre resulta ser un complement idoni per a joves i públic general que s'ha acostat a l'obra del poeta, potser des de l'àmbit escolar o cultural, i, contagiats per la curiositat, vol saber-ne més. No es tracta, per tant, d'un assaig científic ni acadèmic sinó d'una obra de divulgació amb intenció generalista i amb un estil transparent i entenedor.

TODÓ, Joan: *La verda és porta. Vida i opinions de Joaquim Soler i Ferret*, Barcelona: Godall Edicions, 2021, «Narrativa» 21.

MARIA DASCA

Universitat Pompeu Fabra

maria.dasca@upf.edu

L'escriptor Joan Todó publicà, el 2021, un llibre difícilment classificable, amb un títol sintàcticament impossible (*La verda és porta*) i un subtítol que estableix un joc intertextual amb la novel·la més coneguda de Laurence Sterne (*Vida i opinions de Tristram Shandy*). Aquesta doble presentació es pot relacionar amb l'estructura bipartida del volum, que comprèn dues parts: «Realitat» i «Ficció», seguides d'una secció d'agraïments i una bibliografia. A «Realitat» Todó s'imagina els últims moments de la vida de l'escriptor objecte d'estudi, Quim Soler i Ferret (1940-1993). El seu desdoblament ficcional, Miquel Ros, és un home de mitjana edat, que pateix càncer de ronyó i, des del llit de l'hospital, recorda episodis de la seva infantesa i joventut. A través d'aquest apartat, que es desenvolupa com si fos una ficció escrita per Soler i Ferret, Todó recorda que qualsevol personatge no és res més que llenguatge, una construcció ficcional. En la segona part, «Ficció», s'explica la trajectòria de l'escriptor Soler i Ferret, a través de la lectura de la seva obra literària (inèdita i publicada), els seus dietaris i una selecció d'articles i guions radiofònics. El títol del llibre *La verda és porta* és una síntesi de la poètica soleriana, que es postula contra el precepte de naturalitat estilística que defensava Josep Pla, segons el qual s'ha de respectar l'ordre sintàctic natural (subjecte, verb i predicat). Tot i que el plantejament d'aquest apartat sembla respondre al d'un estudi literari (combina la lectura dels textos amb l'anàlisi documentada del con-

text cultural), la no-referenciació de les fonts bibliogràfiques el situa dins un terreny ambigu, més pròxim a l'assaig o al relat de no-ficció. El predomini, en ambdues parts, d'un jo narrador —que s'adreça, en diverses ocasions, a la Lectora (nom amb el qual identifica el destinatari del llibre), introdueix digressions de caràcter metaficcional i presenta desordenadament la informació biogràfica (vegeu, per exemple, la p. 496)— subratlla la naturalesa «creativa» de la biografia, que en la contracoberta és presentada com una possible «fantasia del seu biògraf».

Centrat en un escriptor poc conegut, que tingué un protagonisme notori en el sistema literari català dels anys vuitanta, el llibre de Joan Todó qüestiona la frontera entre la realitat i la ficció tot discutint el procés de creació, i situant-lo més enllà del «visible», a l'altra cara del mirall. Inspirant-se en la poètica de Soler, el narrador insisteix en els efectes que provoca el relat en la Lectora. Al llarg de les primeres 200 pàgines del llibre Todó s'imagina diverses situacions que viu Miquel Ros abans de morir: les converses amb els doctors, Salom i Trenc, la xerameca de les dones de fer feines o les partides d'escacs amb Marcellí, el seu company d'habitació. La quotidianitat hospitalària és alterada per escenes fantàstiques: un nan l'obliga a sortir del llit i a entrar a un túnel; un metge l'insta a escriure textos narratius que amaguin missatges en clau; en una festa apareixen éssers fluctuants que adopten formes diferents. El relat adopta alguns dels elements que la crítica destacà de l'obra de Soler: l'ús de jocs de paraules («Tot és un desori, un desgavell, un desfici, una desfeta descendents envers el desordre desesmat, un desfici»), referències culturals tergiversades (Jean-Sol Partre i Simone de Bovouard, *Caralls cap a la llosca, Remullada al sífo*), complots i escenes fantàstiques (l'orgia al menjador de l'hospital, p. 49-52, o l'espectacle sadomasoquista, p. 136-140), i la introducció de diàlegs humorístics basats en sense sentits (p. 176-177).

A partir de la pàgina 213 s'inicia la biografia de Soler, un autor que, tot i tenir escrit el primer llibre el 1972, no arribarà a donar-se a conèixer públicament fins al 1979, i no adquirirà un cert reconeixement fins als anys vuitanta, quan guanya els premis Ciutat de Palma (1982) i Prudenci Bertrana (1984) amb *Una furtiva llàgrima* i *Cambra de bany*, el seu únic èxit de vendes. Paral·lelament, participa en jurats de diversos premis literaris i incideix en bona part dels debats culturals del moment, sobre el model de català literari, la novella de gènere, la professionalització de l'escriptor o la defensa d'una literatura imaginativa, hereva de Pedroló, Calders o Peruchó. El retrat es desplega a través de tres grans eixos: 1) la relació, d'una banda, amb Àlvar Valls (que li feu de corrector) i Josep Albanell i, de l'altra, amb els col·lectius Trencavell i Ofèlia Dracs, 2) la participació, a partir de 1979, en nombroses iniciatives de professionalització i sindicalització dels escriptors catalans (com el PEN Català i l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana), i 3) les col·laboracions a la premsa satírica (a *El Be Negre*, *Amb potes rosses*, *El Triangle*, *El Drall* i *La Pansa*), publicacions polítiques (*Lluïta*, del PSAN, i *Treball*, vinculat al PSUC), la premsa generalista (*Avui*, *El Punt*) i el seu paper com a conductor del programa *La porta dels somnis* de Catalunya Ràdio. L'anàlisi dels materials

conservats al «Centre Quim Soler, la literatura i el vi», les entrevistes a diversos testimonis de l'època i la recerca hemerogràfica permet de posar en relació l'obra de Soler amb iniciatives culturals com el Congrés de Cultura Catalana (1975), el Premi de la Llufa de Llautó (1979) o la publicació de *Deu pometes té el pomer* (Premi La Sonrisa Vertical, 1979). També la situa en el marc de la renovació literària del setanta i vuitanta, molt condicionada per l'aparició de Terenci Moix i Montserrat Roig, primer, i la reaparició de Pedroló i de Perucho, després, i el predomini, durant la Restauració borbònica, d'una literatura *middle-brow* (p. 451).

L'estudi-assaig-obra de no-ficció de Todó aprofundeix en la vida i les opinions d'un «autor de culte sense culte» (p. 453), que escriu de manera desgavellada, onírica, amb obres sense principi ni final, hereves de la modernitat de Laurence Sterne, James Joyce, Boris Vian i el Nouveau Roman, entre d'altres. El llibre explica la gestació i la recepció de l'obra soleriana, tot tenint en compte el decalatge entre la data d'escriptura i la de la publicació, i incidint en el paper dels premis i dels debats culturals en la seva projecció pública. En conjunt, ofereix una reflexió original i ben documentada sobre les tensions entre la literatura experimental i la cultura de la normalització, les discussions sobre el model de novel·la i el desencís que suposà la Transició per a l'esquerra independentista.

AGUILAR MIRÓ, Estel: *Llengua i Literatura Catalanes a la Catalunya del Nord (1883-1941)*, València, Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, PAM, 2024; «Biblioteca Sanchis Guarner» 102.

NÚRIA CAMPS-CASALS

Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya
 nuria.camps1@uvic.cat

Qui llegeixi el volum *Llengua i Literatura Catalanes a la Catalunya del Nord (1883-1941)* d'Estel Aguilar Miró podrà constatar, sense marge de dubte, que es tracta d'una publicació de referència que posa ordre a un tema que, tot i que s'ha tractat en moltes ocasions, s'ha estudiat de forma fragmentària i des d'una mirada tangencial, tenint en compte que la temàtica que ens ocupa s'ha abordat sovint com a context per a d'altres recerques i no com a objecte d'estudi central. Per tant, doncs, es converteix en un volum cabdal que, a més de, com dèiem, posar en valor la importància de la llengua catalana septentrional i la seva literatura, serà de gran ajuda per a tots aquells investigadors que vulguin entendre l'evolució del català que es parla entre les Corberes i les Alberes i de les manifestacions literàries en català que hi van néixer i hi puguin estar vinculades.

La situació actual del català septentrional és, no cal dir-ho, complexa. Ja el 2009 Joan Peytaví constatava que el català septentrional es trobava en un final de

cicle però que, alhora, era una llengua que despertava un interès renovat: «el català que ara encara es parla a la Catalunya del Nord és un dialecte en fase transitòria. Aquell dialecte definit [...] diverses vegades com a immemorial s'acaba, està en fase terminal però hom viu una fase de recuperació cultural que torna a desvetllar un interès per la llengua.» (PEYTAVÍ 2009: 206)

És possible, doncs, que aquest desvetllament cultural de les darreres dècades, vinculat a la llengua, es vegi beneficiat de la publicació que ens ocupa perquè ofereix una perspectiva dels episodis i els personatges que van conformar el panorama literari i cultural de la Catalunya del Nord entre 1883 i 1941. Aguilar pren com a base quatre nuclis socials i/o entitats que li serveixen per estructurar l'obra en tres grans capítols: (1) la Renaixença rossellonesa (1883), (2) la Société d'Études Catalanes (1906-1921), (3) la Colla del Rosselló (1921-1941) i Nostra Terra (1936-1939).

De cadascun d'aquests períodes en presenta els antecedents, els descriu i n'individualitza els autors més destacats i la seva obra i els comenta al final de cada bloc en un apartat específic. Per al primer bloc trobem Pere Talrich, Jaume Boher, Justí Pepratx, Jaume Boixeda i Josep Bonafont; Josep Sebastià Pons, Jean Amade, Carles Grandó i Pau Berga per al segon i, per últim, novament Pons, però també Simona Gay i Edmond Brazès. Més enllà d'aquestes bibliografies d'autors cabdals, també reserva un espai per a la memòria de les dones que van contribuir a la literatura nord-catalana en jocs florals i publicacions periòdiques. Vegeu, per exemple, els apartats «1.2.4. Més enllà de la criptoginia: dones poetes», en el primer capítol, o «2.3.5. Dones poetes al voltant de la SEC», en el segon. Per coherència interna potser hauria estat més encertat incorporar aquests apartats dins «Autors i obres», però té sentit oferir aquesta pinzellada com a element contextual tenint en compte que es tracta de veus femenines rellevants però no escriptores centrals en cadascun dels períodes que analitza el llibre.

Aguilar, així mateix, fa una mirada a les revistes literàries, reflexiona sobre la qüestió de la llengua (vegeu els apartats «2.4.1. La querella lingüística entre Josep Sebastià Pons i Pau Berga» o «2.4.2. Montanyes Regalades i Juli Delpont: una escissió amb les normes fabrianes»), estudia el paper de l'ensenyament (vegeu l'apartat «3.1.5. La problemàtica lingüística al voltant de la Colla del Rosselló») i el pas del regionalisme al catalanisme.

El volum va precedit d'un pròleg de Rafael Roca que contextualitza l'obra i, alhora, emmiralla la renaixença rossellonesa amb la valenciana. Per Roca, la clau per comprendre la Renaixença és entendre els motius pels quals la intel·lectualitat catalanoparlant de mitjan XIX va decidir apostar per prestigiar l'idioma matern i trencar amb la diglòssia consolidada. Evidentment, cal situar com a primer indici la restauració dels Jocs Florals (1859), però a cada territori aquest procés de renaixença es va veure mediatitzat per les peculiaritats sociopolítiques i culturals. És en aquest punt en el qual el volum que avui ens ocupa és especialment útil, ja que repassa el context polític, cultural i econòmic de la Catalunya del Nord durant sis dècades; un context molt diferent al del Principat però similar al del País Valen-

cià. Com apunta Roca, «l'apoliticisme i el paisatgisme sentimental esdevingueren dos pilars ideològics hegemònics» en el context d'un catalanisme que «es caracteritzava per la defensa d'una entitat cultural i apolítica que promovia l'esperit de germanor amb la resta de territoris catalanoparlants i per una lírica popular sincretitzada amb la poesia culta on la llengua de la terra era assimilada a l'espai del món pairal» (p. 19).

En definitiva, es tracta d'una recerca eminentment descriptiva i d'alta densitat informativa, àmpliament documentada, que brinda una representació precisa i detallada del corpus de literatura en català a la Catalunya del Nord, sobretot la culta en vers, sense deixar de banda la popular, d'acord amb, segons Aguilar, els paràmetres de la Renaixença i del regionalisme. Malgrat la suara citada densitat informativa, el lector es pot ajudar d'un índex onomàstic final que en facilita molt l'ús i la consulta i que, alhora, permet veure l'abast d'aquest estudi.

BIBLIOGRAFIA

PEYTAVÍ (2009): Joan Peytavi, «Algunes reflexions sobre el català septentrional o rossellonès en un final d'etapa dialectal», *LLENGUA & LITERATURA* 20, p. 193-207.

MARCILLAS-PIQUER, Isabel: *Dramaturgues catalanes. Ètiques i estètiques*, Berlín: Peter Lang, 2022.

AIDA AYATS

Universitat Autònoma de Barcelona

aidayats@gmail.com

Fa més d'una dècada que Isabel Marcillas-Piquer reivindica les dramaturgues que, parafrasejant Maria-Mercè Marçal, són tres voltes rebels: perquè són dones, autores de teatre, que no és pas el gènere més estès, i, a més, en català. Professora de la Universitat d'Alacant, Marcillas-Piquer recull i amplia estudis previs tot unificant-los en un panorama particular del teatre en català escrit per dones, comprès sobretot entre els anys noranta —en què apareix una consciència ferma de professionalització en determinades autores, que són les que, finalment, després d'anys d'activisme, comencen a revertir, no sense obstacles i precarietats, el biaix de gènere— i l'actualitat més rutilant. A més, també hi inclou nous textos que ajuden a galvanitzar un viatge essencialment temàtic.

Per bé que els estudis de gènere estan a l'ordre del dia, en la introducció l'autora posa en relleu que els seus treballs no són feministes en un sentit estricte. El motiu? Les teories feministes no hi són explícites: l'objectiu és eliminar fronteres —enteses en clau política— entre autores de períodes i territoris diversos. La

idoneïtat de l'aparició del recull és palmària: gràcies al lideratge, entre d'altres, de Maria-Josep Ragué-Arias, des dels anys vuitanta l'escena catalana comença a observar-se des d'una òptica més feminista, partint del mític muntatge de *Dones i Catalunya* (1982). Però no serà fins als noranta que apareixeran miscel·lànies significatives com *Dona i teatre. Ara i aquí* (1994) i, al cap de dues dècades, *Dona i teatre al segle XXI* (2013). Sortosament, el Teatre Nacional de Catalunya ha apostat per la recuperació d'un patrimoni soterrat, al marge del cànon, en antologies com *Pioneres modernes* (2020) o *Dramaturgues de postguerra* (2023).

Els dos capítols inicials de l'estudi de Marcillas-Piquer, centrats en les «capdavanteres» i en el pas de la «submissió a la subversió», són els que s'enfoquen des d'una perspectiva més historicista. El primer fa un repàs a vol d'ocell dels noms que fonamenten un cànon en vies de construcció: Caterina Albert - Víctor Català, Dolors Monserdà, Palmira Ventós, Carme Karr i Carme Montoriol, de Catalunya; els sainets valencians de Pilar Monzó de Roca, Empar Royo, Elvira Uriós, Maria Lluïsa Camilleri o Vicenta Matalí de Almenar, i, quant a les balears, les mallorquines Maria Esteve i Aina Villalonga. En el segon apartat es constata que la producció dramàtica femenina no pren embranzida fins la dècada dels setanta, i per exemplificar-ho es parteix de quatre autores, des de la postguerra fins a la contemporaneïtat: Assumpta Gonzàlez, Maria-Josep Ragué-Arias, Mercè Sarrias i Patrícia Pardo.

A partir dels capítols tercer i quart, l'estudi aterra en plena contemporaneïtat. Per mostrar els usos de l'humor, s'escullen Ruth Vilar, Cristina Clemente, Gemma Rodríguez, Beth Escudé i Mercè Sarrias. Un humor, el seu, emprat com a eina per a relativitzar o desdramatitzar o, simplement, expressar-se, no pas per a divertir. Lligant-ho amb el capítol anterior, en el quart, centrat en Pardo, s'aprofundeix en el seu posicionament estètic de frontera (o perifèric) i en les creacions amb les quals critica la realitat politicosocial servint-se de la figura del *clown* (*Augusta* i *Comissura*).

La part central, la cinquena, és la més extensa, «Memòria democràtica i dignificació de les víctimes», i respon a un dels interessos més accentuats de l'estudiosa. Tractades des de la interdisciplinarietat i vinculades a conceptes com ara la postmemòria o les memòries multidireccionals, les creacions d'Helena Tornero i Carla Rovira conviuen amb l'herència transgeneracional de Neus Nadal, Aina de Cos, Carme Planells o Aina Salom (Illes Balears), i Sònia Alejo i Pepa Juan (País Valencià). Complementant l'anterior, el sisè capítol focalitza en el tractament de l'exili i la dictadura en un tríptic de la catalanoargentina Victoria Szpunberg.

En els dos capítols següents, s'aborden, des dels textos teatrals, dilemes personals i socials a propòsit de la maternitat i l'adolescència. Gràcies a estudis com els de Marcillas-Piquer o Adriana Nicolau (*Feminismes al teatre català contemporani*), l'acadèmia es comença a ocupar de les maternitats frustrades, els avortaments, les dificultats de l'embaràs, els embarassos no desitjats, la mort peri- o neonatal o, simplement, la decisió conscient de no tenir fills, a partir d'obres, en el cas de Marcillas-Piquer, de Gemma Brió, Clàudia Cedó, Concha Milla, Núria

Vizcarro o Marta Aran. Pel que fa al capítol vuitè, dedicat al teatre sobre o per a adolescents i joves, altrament conegut com a *crossover*, se'ns acosta a *Plastilina*, de Marta Buchaca; *Submergir-se en l'aigua*, d'Helena Tornero, i *Límits*, de Marta Solé, peces que busquen interpel·lar-nos(-los) posant sobre la taula el racisme, l'apofòbia, la manca d'autoestima o situacions que condueixen a comportaments violents. Lluïsa Cunillé i la seva obra *Islàndia* recullen el protagonisme del darrer capítol, que en essència aborda els efectes nefastos del capitalisme en la salut mental de la societat.

Per acabar, a l'epíleg, «Deixeu-nos ser perverses», es reprèn la tesi inicial: el feixuc marc mental heteropatriarcal ha entorpit l'accés de les dones als escenaris professionals, sigui en la condició que sigui (dramaturgues, directores, productores, tècnics...). En aquest apartat es dona veu a professionals de l'escena catalana que durant molt de temps s'han sentit invisibilitzades o expulsades del sector (Araceli Bruch, Teresa Vilardell, Àngels Aymar, Mercè Sarrias, Sònia Alejo, Gemma Miralles, Marta Barceló, Helena Tornero, Aina de Cos, Patrícia Pardo, Cristina Clemente i Carla Rovira). Les percepcions de totes elles fan que Marcillas-Piquer recuperi el títol d'un dels treballs de Ragué-Arias: ens trobem encara davant de la veu trencada de la falsa normalitat?

En aquest sentit, és incontestable que *Dramaturgues catalanes. Ètiques i estètiques* és un pas endavant en la difusió de l'escriptura dramàtica amb veu de dona, que és urgent de prestigiar. A partir d'ara, esdevé una referència fonamental per als estudis de teatre català i de gènere. Al llarg del volum, Marcillas-Piquer recorda que queden fils per estirar i que tan sols es comença a lligar caps. Recórrer el camí és cosa de tots. Seria desitjable que aquest camp d'estudis no visqués una segregació paral·lela a la que han patit les dramaturgues: incentivar que només se n'ocupin les investigadores és una forma, per omissió, de bescantar tota aquesta literatura dramàtica.

AGUILÓ ADROVER, Cosme: *De noms i llocs. Estudis de toponímia de les Illes Balears i més enllà*, Palma: Edicions Documenta Balear; «Arbre de Mar» 89, 2023.

XAVIER GOMILA PONS

Institut Menorquí d'Estudis

xavigomilapons@gmail.com

«Els qui hem nascut a la mar / tenim per pàtria una barca.» Així resen els versos més famosos de Pere Xerxa, àlies literari de Joan Francesc López Casanovas. Per als habitants d'aquesta pàtria, els illencs balears, l'amor per la terra i per la llengua pròpies, en un moment en què la nostra terra és en venta i la nostra llengua trepitjada sense descans, és un deure inexcusable. I una de les millors maneres de demostrar aquest amor és, sens dubte, estudiar-ne la toponímia, que és la disciplina

en què es lliguen indissolublement llengua i territori. Per aquest motiu, arran de la publicació del seu darrer llibre, *De noms i llocs. Estudis de toponímia de les Illes Balears i més enllà*, hem d'estar, una vegada més, infinitament agraïts a la feina que desenvolupa Cosme Aguiló.

Aquesta obra, com ja havia fet el filòleg santanyiner el 2002 amb *Toponímia i etimologia*, es un recull d'articles, en aquest cas d'articles publicats entre 1998 i 2023, en revistes d'àmbits molts diversos: alguns molt generals i d'altres molt reduïts. L'objectiu primer del llibre, per tant, és posar a l'abast dels especialistes en toponímia aquests textos, alguns dels quals, de vegades, són de difícil localització i consulta. I, a partir d'aquí, un segon objectiu, i potser el més important, és fer avançar els estudis de toponímia, sobretot pel que fa a l'etimologia, de les Illes Balears i també, com s'indica al títol, de més enllà. Com a novetats més importants respecte de la publicació original dels materials, s'ha regularitzat la grafia dels topònims d'acord amb els criteris aprovats per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, amb l'excepció dels casos en què els canvis tenen un interès lingüístic; s'han ampliat alguns dels articles, se n'ha revisat la redacció i s'han unificat les referències bibliogràfiques.

El llibre s'obre amb una dedicatòria fotogràfica a tres mestres i amics, ja traspassats: Enric Moreu-Rey, Ramon Amigó i Joan F. López Casanovas, i per açò els versos amb què hem iniciat aquesta ressenya. A més hi ha dues cites, una de Joan Veny, sobre les etimologies, que són el centre d'interès de l'obra; i una de Vicent Partal, en referència a la capacitat dels humans per emmagatzemar memòria, memòria gràcies a la qual les persones servam els topònims i tota la informació que hi està relacionada. Apareix, a continuació, un pròleg d'Enric Ribes, en què destaca l'amistat i l'admiració per Cosme Aguiló; després, la presentació de l'obra, a càrrec de l'autor, i un apartat amb la procedència dels treballs; i, finalment, els articles, que es divideixen en quatre blocs: toponímia de Mallorca, toponímia de Menorca, toponímia de les Illes Balears i toponímia de la Mediterrània occidental. I, abans del final, hi ha també un índex toponímic, que facilita la consulta dels noms de lloc que apareixen al llibre.

Pel que fa al primer bloc, la toponímia de Mallorca, hi ha alguns articles dedicats a topònims puntuals i, a banda d'açò, hi ha d'altres articles de temàtica diversa, que reflecteixen els múltiples interessos de l'autor: la variació morfològica i lèxica; la flora i la fauna, els repobladors catalans de Mallorca i la bibliografia toponímica.

Quant al segon bloc, la toponímia de Menorca, els articles que s'hi recullen constitueixen la major i millor aportació a l'estudi etimològic de la toponímia d'aquesta illa que s'ha fet després de la feina de Coromines i Mascaró Pasarius. Com en el bloc anterior, la majoria dels treballs estan dedicats a topònims puntuals: així, *Montpler*, *Vullmenor/Puigmenor*, *Talis/Atalis*, *cap Pentiner*, *Mongofra*, *na Xarolina*, *Artrutx/Altrutx* i *Deià* versus *Daia*. I, a més de l'estudi de topònims puntuals, hi ha un aplec de topònims del barranc d'Algendar, recollit de qui en fou el millor coneixedor, l'amo en Joan de s'Aranjassa.

Al tercer bloc, toponímia de les Illes Balears, s'hi apleguen tres articles, dos dels quals estan dedicats a analitzar les diverses estructures sintàctiques que presenten, a les nostres illes, els topònims formats amb el genèric *cala*. El tercer article és un assaig amb un deix poètic sobre la importància i la bellesa de la toponímia i, d'aquí, sobre la necessitat de conservar-la i protegir-la; aquest article afegeix un nou registre als treballs de l'autor, ja que ara s'analitzen també els topònims des d'un vessant antropològic.

En el darrer apartat, toponímia de la Mediterrània occidental, Cosme Aguiló amplia el seu radi d'acció; així, cerca paral·lelismes d'alguns topònims balears en diversos indrets de l'oest de la mar Mediterrània, com Còrsega, Sardenya o Alacant. Aquests paral·lelismes li serveixen, en el primer article, dedicat al topònim *Escorca*, per reafirmar l'etimologia proposada per Coromines. En el segon article, l'autor fa una comparativa en aquests territoris de diversos genèrics litorals: *toros*, *bous*, *braus* i *vaques*; *galeres*, *galerots* i *galiotes*; *creus*, *foques*, *espalmadors* i l'*esparagol*. El darrer article és una àmplia revisió geogràfica dels *badalucs*, que, partint de les Balears, arriba als testimonis occitans i de Ligúria, a Itàlia; aquesta revisió l'aboca a considerar que es tracta d'un terme militar d'origen germànic, amb el dubte de qui el va portar a les Balears.

Teniu disponible, per tant, un aplec de materials en què es recullen o s'actualitzen les darreres propostes etimològiques sobre els noms de lloc de les Balears (i de més enllà). Per als especialistes en la matèria, aquest aplec ha de servir com a punt de partida per confirmar o rebatre les propostes de l'autor i, a partir d'aquí, ampliar aquest camp de treball. I per als no especialistes, per a aquells que hi estan simplement interessats o encuriolats, els ha de servir per conèixer millor els noms del territori on habiten i el seu significat. Llegiu-lo i aprofiteu-lo, i ajudeu així, com és el desig de l'autor, a conservar aquest patrimoni immaterial que defineix la geografia de la nostra pàtria i també la nostra identitat cultural.

LLORCA IBI, Francesc Xavier: *Peix i sal. Història lèxica de la saladura*, Alacant: Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana, 2023; «Biblioteca Rafael Alemany Ferrer» 3.

MARTA PRAT SABATER

Universitat Autònoma de Barcelona

marta.prat@uab.cat

L'obra que es ressenya és una anàlisi meticulosa i extensa del lèxic valencià relacionat amb el procés de saladura del peix. Publicat el 2023 per la Universitat d'Alacant, aquest llibre proporciona una comprensió integral de com el llenguatge i, en concret, la terminologia marina, reflecteix les pràctiques específiques de la salaó en la regió mediterrània. Llorca Ibi, distingit lingüista, ofereix una obra que

combina l'anàlisi històrica, industrial i comercial, explorant l'evolució i el desenvolupament de termes utilitzats en la costa valenciana en comú amb altres zones peninsulars i, per extensió, mediterrànies. Les llengües que formen part d'aquestes àrees geogràfiques poden haver intervingut en la transmissió de nous termes vinculats amb diferents aspectes del salament dels peixos.

Des de l'inici, l'autor deixa clar que «les saladures són un ingredient bàsic de la gastronomia valenciana» (p. 15) i que aquesta activitat ha estat fonamental des d'un passat molt llunyà, l'inici del qual se situa, des de la perspectiva arqueològica, en el Neolític. Tenint en compte que el lèxic d'aquest context no ha estat massa ben estudiat, el seu objectiu és el de documentar i analitzar profundament les paraules i expressions que formen part del lèxic valencià en relació amb la salaó dels peixos. Aquest treball no només amplia el coneixement del tema, sinó que també preserva una part crucial del patrimoni social mediterrani. A través d'una metodologia interdisciplinària que inclou estudis filològics, històrics i etnogràfics, Llorca Ibi (p. 21) aconsegueix reconstruir el context lingüístic i cultural en què s'han anat desenvolupant aquests termes amb el següent ordre rigorós: «recull sistemàtic de la terminologia saladrera mitjançant entrevistes orals a persones que es dediquen, o s'han dedicat, a la saladura», estudi del «lèxic dels productes marins tractats amb sal», contrast de «la terminologia valenciana amb la d'altres llengües riberenques mediterrànies» i «creació d'un vocabulari saladrer que facilite el coneixement d'aquest apartat de la llengua i la cultura valencianes»; en definitiva, la finalitat principal és aconseguir «omplir el buit existent en la sistematització i contextualització del camp semàntic del salat per tal d'aplegar definicions precises de les unitats lèxiques que el componen».

El llibre destaca per la seva metodologia exhaustiva. Llorca Ibi utilitza una gran varietat de fonts per a la seva anàlisi, incloent textos antics, registres comercials i entrevistes amb pescadors, almadravers i saladors. Tot plegat permet obtenir una comprensió profunda de com les paraules reflecteixen una indústria molt antiga sobre l'elaboració de salaments. L'autor no només es basa en el significat actual dels termes, sinó que també explora el seu origen i evolució al llarg del temps. Una de les majors fortaleeses del treball és que mostra com la interacció amb diferents cultures ha influït en el desenvolupament del vocabulari de la saladura (o fins i tot de l'assecat), que posa de relleu una rica història d'intercanvi i adaptació, com per exemple la influència dels fenicis, els grecs i els romans en les pràctiques de salament en el Mediterrani, o la introducció de tècniques i termes durant l'Edat Mitjana i l'expansió europea. Més endavant, destaca en especial la primàcia comercial catalana i genovesa durant els segles XVIII i XIX, juntament amb el domini valencià dels procediments de captura i saladura al llarg de la costa hispànica fins al nord d'Àfrica, que contribueixen en la vitalitat del lèxic saladrer. Els processos que actualment se segueixen de la tradició saladora valenciana no són sempre els mateixos i es fa la distinció oportuna entre diferents espècies d'éssers marins, en concret, la sardina, l'anxova, la tonyina, el bonítol, la melva, la bacoreta, la cavalla, el capellà, l'oroneta, la mussola, el gat, la moixina, el marraix, el polp o els xapats.

Llorca Ibi facilita una gran quantitat d'informació, des del punt de vista lexicogràfic, sobre el lèxic de la saladura i dels camps semàntics immediats en el «Vocabulari» que ofereix entre les pàgines 99 i 145. Cada terme es desglossa explorant el seu significat, origen i evolució a partir de les diferents fonts recollides, amb exemples textuais de primera documentació o de diferents moments històrics:

La primera aparició del terme *sangatxo* en català és en l'obra de l'alta Francesc Martínez i Martínez (1912: 36) qui descrivia de manera pejorativa aquest aliment: «Sangajo (els desperdissis, tot lo més roïn de la tonyina)». Les primeres referències, tant en castellà com en valencià, de *sangatxo* eren del segle xx. No obstant això, Santos García (2010: 46) reporta un document, de 1778, de l'arxiu de la casa de Medina Sidonia, on es donen instruccions per a l'envasat de la tonyina i s'hi diu: «La Espineta ha de ir también en Botas separadas, y sin mixtura de otro atún y el Sangacho también ha de ir solo sin mixtura de Espinetas». Aquest document avança dos segles l'aparició del substantiu. (s. v. *sangatxo*)

En un mateix article s'inclou tant el lema simple que l'encapçala (ex. *anxova*) com formes complexes (ex. *anxova curada*, *anxova de sardina*, *anxova madurada* o *anxova salmorrada*). A banda d'això, l'autor ofereix diferents variants lèxiques utilitzades en funció de la zona a la qual pertanyen (ex. «A l'Ametlla de Mar i a Eivissa *esbutzar*», s. v. *desbutzar*) o descriu processos de formació de paraules lexicalitzats, la qual cosa incorpora un significat diferent (ex. «el diminutiu *budellet* s'ha lexicalitzat per indicar el budell salat de la tonyina», s. v. *budellet*). Totes aquestes dades enriqueixen l'anàlisi i proporcionen una perspectiva més àmplia sobre el desenvolupament del lèxic de la saladura, molt útil per a estudiosos d'aquest tipus de terminologia com a base sòlida per a futures recerques.

Peix i sal. Història lèxica de la saladura és una obra destacada que ofereix una visió de la salaó de peix principalment en la zona valenciana. Llorca Ibi (p. 150-151) ha aconseguit conservar un repertori lèxic d'aquesta zona del Mediterrani com a resultat de la recollida de «termes i accepcions propis d'origen divers segons la procedència i incidència dels participants multilingües en el procés de captura, manufactura i comercialització del peix» en la formació del llenguatge saladerer. Amb la seva riquesa de detalls es posiciona com una obra primordial per entendre la importància d'aquest camp semàntic especialitzat.

COLOMINA, Jordi: *L'aportació dels escriptors valencians a la llengua normativa*, Alacant: Universitat d'Alacant, 2023; «Biblioteca Rafael Alemany Ferrer» 2.

JORDI GINEBRA

Universitat Rovira i Virgili

jordi.ginebra@urv.cat

Aquest llibre aplega set estudis publicats prèviament que tenen en comú el fet de tractar de la llengua dels escriptors valencians. L'obra conté també un pròleg de Rafael Alemany (p. 9-13) —amb dades d'història personal—, una «Nota preliminar» de l'autor (p. 15-16), la llista de referències bibliogràfiques unificada (p. 299-325) i un índex de les paraules i els fraseologismes estudiats (p. 327-349). Una característica del volum és la coherència. Sovint els llibres facticis tenen poca connexió interna, i se'ls posa un títol general més aviat evocatiu. L'obra de Colomina és orgànica i sistemàtica, i podria haver-se escrit *ex novo*, com a llibre unitari.

El primer dels treballs, «El *Diccionari normatiu valencià* de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua: una contribució al benestar lingüístic dels valencians» (p. 17-42), és una presentació general d'aquesta obra lexicogràfica, però no desentona temàticament de la resta dels estudis perquè està dedicada en bona part a mostrar la documentació literària que ha avalat determinades innovacions, tant pel que fa a la inclusió d'unitats com de variants ortogràfiques o morfològiques. De fet aquestes pàgines podrien considerar-se una introducció a la resta del llibre.

En la segona de les contribucions, «L'aportació dels escriptors valencians septentrionals» (p. 43-81), Colomina mostra la feina de buidatge lèxic de 125 obres de 67 autors, amb uns resultats espectaculars, tant per la quantitat com per la qualitat del material que aporta. El tercer treball, «L'aportació de Carles Salvador (València, 1893-1955)» (p. 83-128), és una anàlisi lingüística de l'obra de l'escriptor valencià, centrada en el lèxic però que abasta també altres aspectes. I una feina paral·lela es realitza en l'estudi següent, «L'aportació d'Enric Valor (Castalla, 1911 - València, 2000)» (p. 129-172). Els tres capítols que venen a continuació estan dedicats a escriptors que es van fer conèixer ja després de la Guerra Civil. El primer a Vicent Andrés Estellés (p. 173-228). En aquest cas Colomina organitza l'exposició amb apartats dedicats a les solucions que coincideixen amb les dels clàssics, amb les dels escriptors catalans del segle xx (sobretot del Principat) i amb les de la llengua col·loquial de la ciutat de València i de l'Horta (aquest apartat és especialment notable). Els altres dos autors estudiats són escriptors encara actius. Un és Josep Piera (p. 229-270). També ara se'n documenta el vincle amb el lèxic dels autors clàssics i es mostra la riquesa de la seva llengua, però convé destacar la part de l'estudi dedicada a la sufixació i a la prefixació (entre les joies hi ha *mossegable*, *besadora*, *militarescos*, *postalitzada*, *beator*, *carussa*, *acapellanat* o *dolce-ria*). L'últim, Ferran Torrent (p. 271-297), és també sotmès a una anàlisi minuciosa que mostra com aquest escriptor ha configurat un model idiomàtic creïble

que, sense abandonar la fidelitat al valencià comú, resulta perfectament vàlid per a tot l'àmbit lingüístic.

És difícil donar, en una ressenya breu com aquesta, una idea del valor de la recerca de Colomina, ja que el lèxic demana normalment valoracions d'unitats concretes i comentaris de detall, i el llibre proporciona un material tan abundant que fa molt difícil seleccionar mostres perquè el lector se'n faci càrrec, atès que sempre s'ometran referències a dades de gran valor. Podem assenyalar la vivesa i expressivitat d'unitats com *agana* 'fer venir gana', *dienda* 'rumors, comentaris que fa la gent', *gurumbeu* 'paraula dita amb la veu fingida', *morrandes* 'marca de brutícia que queda al voltant de la boca', *picós* 'que fa picor', *trec-trec* 'soroll de les ferradures del cavall', *de repica'm el colze* 'extraordinari', *fosc* 'antipàtic' («tenia fama de fosc», escriu Andrés i Estellés), *empeltar* 'deixar embarassada', *esgar-rany* 'vulva', *sense tretze ni catorze* 'sense contemplacions', *guc-guc* 'bub-bub', *furtagallines* 'lladre de poca volada', *pixapolit* 'presumit, pretensions' i tantes altres, però inevitablement deixarem molt de material al calaix. En tot cas, convé indicar que Colomina se'n surt mestrívolament a l'hora de fer evident que la riquesa, precisió i plasticitat del lèxic dels escriptors estudiats testifiquen una realitat senzilla i rotunda: la nostra llengua és una festa.

El treball de Colomina, a més, no és exclusivament un treball descriptivista (encara que amb això ja n'hi hauria prou). Té també una orientació aplicada a la lexicografia. La recerca li serveix, així, per defensar la conveniència d'incorporar una part del material estudiat als recursos normatius que estableixen el marc de la llengua formal. I, en aquesta línia, com a «cas pràctic», al llarg de l'obra va indicant quines de les unitats analitzades ja han estat incorporades al *Diccionari normatiu valencià* (2016), una obra en l'elaboració de la qual l'estudiós va participar de manera destacada. En rigor, aquesta propietat és un dels elements que dona unitat al llibre, que pot ser llegit, doncs, com una concreció reeixida de la tasca filològica de recórrer als nostres escriptors per alimentar els diccionaris i fer que la llengua sigui, en definitiva, més completa i versàtil.

Abans d'acabar, formulem només una petita crítica, de tipus metodològic. De vegades hi ha lèxic que es caracteritza com a «català» (propi de Catalunya), quan en realitat és central o, fins i tot, barceloní. En resulta, així, una contraposició una mica desenfocada, perquè mots i formes com ara *arena*, *alçar-se*, *calcetins*, *caragol*, *després-demà*, *faena*, *nàixer*, *redó*, *traure*, *tomaca*, *dumenge*, *got* o *xic* són també «catalans» des del punt de vista territorial: nord-occidentals en uns casos, camparragonins en d'altres (o totes dues coses).

No hi ha en la nostra filologia una tradició sòlida d'estudi de la llengua dels escriptors, i per això els pocs filòlegs que s'hi dediquen haurien de ser especialment reconeguts i estimulats. En aquesta línia, esperem que aquesta ressenya serveixi, ni que sigui una miqueta, com a reconeixement de la immensa tasca que realitza Colomina i com a estímul perquè continuï treballant.

MARTÍ I CASTELL, Joan: *La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i l'Institut d'Estudis Catalans davant la normativa de la llengua catalana*, Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres, 2023; «Quaderns de l'Acadèmia» I.

JOAN ANTON RABELLA
Institut d'Estudis Catalans
jrabella@iec.cat

En aquest llibre Joan Martí i Castell analitza, de manera rigorosa i molt ben documentada, la relació entre la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i l'Institut d'Estudis Catalans en el moment de l'establiment de la normativa lingüística a partir de la informació de les *Obres completes* de Fabra, i especialment pel que fa a l'ortografia i al posicionament d'un nombre significatiu de persones relacionades amb la RABLB.

En bona mesura, aquesta ha estat un qüestió conflictiva, sobre la qual probablement se n'ha parlat més que no pas s'ha estudiat. En aquest mateix sentit, Joan Martí defensa al llarg del treball que és un tema que no ha estat prou estudiat i en què, malgrat que «la polèmica no fou, relativament, tan dura com s'ha pretès» (p. 8), s'ha produït «una deformació històrica que s'ha perpetuat» que «és l'afirmació de l'enfrontament pregon en la discussió sobre la normativa entre l'IEC (personificat sobretot en la figura de Pompeu Fabra) i la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona» (p. 10).

Així mateix, a banda de modificar o, com a mínim, matisar de manera significativa aquesta visió tan general, també considera que no es pot parlar realment d'una desavinença o conflicte entre dues institucions, sinó que, a la pràctica, es tracta del posicionament d'algunes persones, que, en alguns casos, tenien en aquell moment un pes significatiu en la vida acadèmica i literària. En aquest mateix sentit, remarca que algunes d'aquestes persones van ser membres de totes dues institucions i que en molts casos, llevat segurament d'aquells més evidents i que han tingut més repercussió pública, les posicions van ser poc agressives o exaltades, i que fins i tot es van mantenir intercanvis dels diferents punts de vista. No es podria parlar, doncs, d'una situació general de confrontació («membres de la RABLB es posaren al costat de reformes de l'IEC així com membres de l'IEC, al de les de la RABLB», p. 123) ni d'una tensió constant.

També hi remarca l'aspecte cronològic, que a vegades sembla que no s'hi ha tingut prou en compte: la RABLB es crea en un context històric determinat, al començament del segle XVIII (p. 125), i té una evolució històrica marcada per les diferents èpoques de la seva vida, mentre que l'IEC i la reforma ortogràfica tenen un context molt específic, a partir de la Renaixença i al començament del segle XX. Són realitats diferents que cal contextualitzar i en què Joan Martí té molt en compte l'aspecte sociolingüístic («No és just que es posin en un mateix nivell la RABLB i l'IEC quant a la llengua habitual o ocasional d'ambdues institucions», p. 125).

El llibre s'inicia amb una introducció on es palesa tant l'objectiu de l'estudi com el canvi de visió que en proposa l'autor, un plantejament que, com hem dit, es basa sobretot en la informació que consta a les *Obres completes* de Fabra («Tot i que d'antuvi m'he volgut basar solament en les OC de Pompeu Fabra [...] Margalida Tomàs [...] em feu descobrir una documentació que no podia deixar passar per alt», p. 12). D'acord amb un plantejament sociolingüístic, ja de bon començament Joan Martí es refereix a les característiques específiques de la codificació ortogràfica i al seu valor simbòlic, com a part visible d'una llengua que n'assenyala en bona mesura la cohesió i té una repercussió molt significativa sobre el prestigi (p. 145) i la valoració dels parlants de la pròpia llengua.

El treball s'estructura en sis parts: en primer lloc, l'anàlisi detallada de l'Acadèmia de la Llengua Catalana, creada per iniciativa d'alguns membres de la RALBL; en segon lloc, l'ortografia de la RALBL («El compendi ortogràfic de la RALBL publicat l'octubre de 1924 és ple de propostes encertades. [...] Solament en poques normes, Pompeu Fabra s'hi mostrà contrari», p. 57); en tercer lloc, dedica un capítol a explicar els objectius i la metodologia del treball («El meu propòsit és presentar de manera exhaustiva les al·lusions que Pompeu Fabra fa en les OC a membres de la RALBL o a la mateix RALBL com a ens, en els vessants lingüístic o personal, però relacionades exclusivament amb la tasca de la normativització del català», p. 58), ja que a partir del següent capítol hi exposa el corpus central de l'estudi (el que serien les tres darreres parts): l'opinió de Fabra sobre alguns membres de la RALBL, les poques al·lusions de Fabra a la RALBL com a institució i, finalment, el parer de Fabra sobre les opinions d'alguns membres de la RALBL relacionades amb aspectes essencials de la normativa (sobre ortografia, però també sobre morfologia i sobre lèxic). I finalment es clou amb unes «Conclusions» (p. 165-169) molt interessants, amb una especial cura en la valoració sociolingüística de «les discussions entorn de la preceptiva de la llengua catalana entre la RALBL i alguns dels seus membres i l'IEC, a través de la labor fonamental de Pompeu Fabra» (p. 165).

La informació que conté aquest treball és molt rica i, com ja s'ha assenyalat, molt ben documentada, sobretot pel que fa a les persones relacionades amb la RALBL que hi van tenir un paper significatiu, un punt en què s'analitza el posicionament de quaranta-cinc persones, des de Manuel Milà i Fontanals o Jordi Rubió i Ors, passant per Jacint Verdaguer i Àngel Guimerà, fins a Manuel de Montoliu o Antoni Griera, a més dels casos més coneguts de Josep Pin i Soler, Jaume Collell, Antoni Maria Alcover, Caterina Albert, Ramon Miquel i Planas o Alfons Par, i amb especial cura en el cas de Marià Aguiló (p. 68-77).

També hi tracta de manera força detallada les opinions sobre aspectes concrets de la normativa que van generar debat, majoritàriament sobre ortografia (la grafia de les *a/e* àtones, l'oposició *b/v*, l'ús de la *ç*, la *-h-* intervocàlica, els accents, etc.) i sobre lèxic (en mots concrets com *acaramullar*, *aclaparar*, *brau / toro*, *redós* o *sello*), però també sobre aspectes morfològics (la *-r* final dels infinitius o els infinitius en *-re*).

El llibre conté, així mateix, una informació gràfica i documental molt interessant perquè, a més de reproduir-hi l'*Ortografia de la llengua catalana* de la RABLB (revisada l'any 1923 i publicada el 1924), inclou un bon nombre de fotografies i imatges de cartes, portades de llibres, etc.

La publicació d'aquest treball és, doncs, una molt bona notícia per a l'estudi de la història de la llengua catalana, ja que Joan Martí hi planteja, de manera ben argumentada, una visió més precisa sobre un aspecte molt significatiu de l'establiment de la normativa actual de la llengua catalana per part de l'IEC amb el paper fonamental de Fabra. I ho fa de manera molt ben documentada, amb una informació que permet un millor coneixement del paper de la RABLB en aquest procés i que modifica o, com a mínim, ajuda a matisar la concepció més general fins avui (p. 167), en què sovint no s'havien tingut prou en compte totes les persones que hi van participar (i no solament els casos més coneguts) ni la contextualització històrica més adequada.

PRADILLA CARDONA, Miquel Àngel: *Normativitat, (re)estandardització i glotopolítica. Noves mirades des de la sociolingüística catalana*, València: Universitat de València; «Biblioteca Lingüística Catalana» 36, 2024.

NEUS NOGUÉ-SERRANO

Universitat de Barcelona

nnogue@ub.edu

Els deu textos que constitueixen aquest llibre s'articulen al voltant de la manera com es gestiona actualment la normativització i l'estandardització de les llengües, i molt especialment les de la llengua catalana, amb una mirada atenta al cas del valencià. No es tracta d'un llibre format per capítols, sinó d'un recull d'articles independents amb el denominador comú esmentat. Això provoca, tal com observa l'autor a la introducció, algunes repeticions i fa que sigui més recomanable la lectura dels textos de manera independent, com a articles, que no pas de manera seguida, com a capítols de llibre.

Tot seguit faré un repàs sumari dels diferents articles del llibre i en destacaré —limitada per l'espai de què dispo— les aportacions que m'han semblat més interessants.

El primer article analitza l'evolució de l'estudi de l'estandardització des de Haugen i planteja que les noves realitats demanen enfocaments nous.

El segon article comença amb una visió panoràmica del tractament que ha rebut la diversitat lingüística des de l'inici del present segle, incloent-hi la substitució de la distinció entre llengua *minoritària* i llengua *majoritària* per les nocions de llengua *mitjana*, llengua *minoritzada* o *subordinada* i llengua *hegemònica* o *dominant*. Aquestes distincions s'apliquen a la llengua catalana, i en concret a la

diferent situació que es viu a Catalunya i al País Valencià. També es contraposa el model tradicional d'estandardització, que busca l'homogeneïtat, amb els models no unitaristes, més recents, que qüestionen la rigidesa del model tradicional i proposen una unitat més basada en el consens social que en l'establiment d'unes normes unitàries.

El tercer article presenta les característiques principals de la lingüística de varietats alemanya com a model útil per a l'estudi de la variació intralingüística i dels processos d'estandardització. Més enllà de les nocions de varietat diatòpica, diafàsica i diastràtica, posa l'èmfasi en la contraposició oral-escrit i, sobretot, immediatesa-distància. Entre altres aportacions, també reivindica diverses nocions procedents de l'Escola de Praga.

El quart article fa un repàs de les diferents visions acadèmiques que han estudiat el procés d'estandardització del català, i aquí es parla d'Aracil, Polanco (es ressegueix, de fet, un dels seus estudis), Lamuela i Sanchis Guarner, entre altres. Així sabem —si no ho sabíem abans— que Polanco va ser el primer a parlar de codificació *composicional* i que va ser Lamuela qui va introduir per al català la distinció entre planificació de l'estatus i planificació del corpus, procedent de Kloss. Tot seguit el text se centra en el debat sobre la situació actual, que es caracteritza, des del punt de vista de la codificació, pel tomb substancial que han fet tant la consideració de la variació lingüística com la concepció de la varietat formal de la llengua. Tomb que arrenca amb els dos primers opuscles de la *Proposta per a un estàndard oral* (1990 i 1992) i que es consolida amb la publicació de la *Gramàtica de la llengua catalana* (2016), tots de l'IEC. El text es tanca amb la constatació d'un altre tomb substancial, el que afecta actualment els espais comunicatius: en el cas del català, no només tenim un espai comunicatiu fragmentat, sinó també la incorporació a un espai virtual internacional que comporta mundialització, globalització i desterritorialització de les llengües, en un procés del qual encara no se'n poden determinar ni l'abast ni les conseqüències.

El cinquè article comença amb una caracterització de la variació, ja clàssica en el nostre àmbit, procedent de la lingüística funcional, especialment a partir de Gregory i Carroll el 1978: varietats dialectals i varietats funcionals o registres (amb els quatre paràmetres que els defineixen). En l'exposició s'hi van inserir referències a les dificultats que té el català, com a llengua minoritzada, per desenvolupar el seu repertori de varietats funcionals. Després de proporcionar el context sociolingüístic dels diferents territoris de parla catalana, l'autor resumeix el procés de codificació inicial, la proposta de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i l'actualització normativa que ha fet l'IEC en els últims anys. Cal remarcar que l'autor matisa la creença que en la codificació, sobretot l'ortogràfica, ha tingut més pes el català central que les altres varietats geogràfiques, i la relaciona amb «dinàmiques centrífugues» de caràcter extralingüístic. És interessant la distinció entre comunitat lingüística i comunitat de parla, i també la correlació que es pot establir entre pluricentrisme i tendència cap al predomini de la funció demarcativa de la varietat estàndard davant la comunicativa. També ho són la idea que

perquè els parlants acceptin la varietat estàndard cal que hi hagi una consciència prèvia de pertinença a una comunitat lingüística comuna, i l'aposta de l'autor per una gestió unitària de la diversitat que segueixi criteris de comunicació supraterritorial, tant si es fa des d'un sol centre codificador com si es fa des de més d'un.

El sisè article recupera idees que ja han sortit en articles anteriors i posa en relació les diferents teories gramaticals i l'ensenyament de llengües, amb una atenció especial a la didàctica de l'enfocament comunicatiu; situa la codificació del català en el procés d'estandardització; i proposa una extensió del model de Haugen que permeti integrar-hi millor la variació interna de les llengües.

El setè article fa un repàs força exhaustiu als estudis de la sociolingüística de la variació d'inspiració laboviana que s'han dut a terme en l'àmbit catalanoparlant, incloent-hi les interseccions amb els enfocaments pragmàtics, historicistes i dialectològics.

El vuitè article és un dels més interessants del llibre, o almenys un dels que a la ressenyadora li han permès aprendre més coses. S'hi avaluen els quatre models lingüístics que tenen a l'abast els parlants de valencià: secessionista, autonomista, convergent i català. L'autor constata que els dos extrems actualment tenen pocs seguidors, i es declara partidari del model convergent.

El penúltim article del llibre proposa, a partir dels estudis sobre el lloc que ocupa el tortosí en el contínuum geolèctal del català, un model únic per a la varietat estàndard en tota la zona, amb independència de l'adscripció administrativa de les poblacions que la componen.

L'últim article s'acosta a la gestió normativa del portuguès a partir d'un breu repàs històric del desenvolupament de la llengua en els diferents territoris on es parla. I ho fa des de la relació de l'antiga metròpoli amb els territoris independitzats i l'anàlisi dels factors sociopolítics i econòmics que la condicionen.

Per tot el llibre planen diverses idees recurrents, entre les quals en destacaré dues. La primera és, superant la dialèctica entre unitat i diversitat, la tensió entre la necessària uniformització que és inherent als processos d'estandardització (processos *des de dalt*) i les necessitats expressives de base identitària que es troben més enllà dels usos interpersonals (que actuen *des de baix*). I la segona, el repte que planteja, per al català i per a qualsevol altra llengua minoritzada, la globalització comunicativa que ha portat tot el món d'internet, i la desterritorialització que hi és inherent.